

E L Ç İ N

TAUN YAŞAYIR

(Bir həyatın xronikası)

İyirmi altı şəkil və epiloqdan ibarət
iki hissəli dram

Bütün Haqları Qorunur
<http://www.elchin.com>
'Sahil' İAM © 2002

İŞTİRAK EDİRLƏR:

Müəllif
Xosrov
Xosrovun birinci arvadı
Xosrovun ikinci arvadı
Mir Cəfər Bağırov
Ələsgər
Firuzə
Arzu (kiçik)
Arzu (böyük)
Əflatun
Xıdır Qafarzadə
Əbdül Qafarzadə
Lev Zilber
Murad İldırımli
Firudin
Əlibala
Kələntər
Kələntərin arvadı
Cümşüdlü
Ələkbərov
Qırmızı Yaqub
Xalq Daxili İşlər Komissarı
Manafov
Filosof
Şair
Artist
Ostaşkov
Soltan Murad (Burun)
Professor
Kazımlı
Nəcəf Ağayeviç
Roza
Nastya
Faytonçu
Faytonçunun köməkçisi
Ağabala
Molla Əsədulla
Zabit
Keşikçi
Kapitan
Katibə
Rus əsgər

I əsgər

II əsgər

III əsgər

I dustaq

II dustaq

I kişi

II kişi

III kişi

I qadın

II qadın

III qadın

IY qadın

Y qadın

Əsgərlər, dustaqlar, məhəllə adamları.

Zaman - 1929-cu il. 1939-cu il. 1964-cü il. 1978-ci il.**Məkan - Hadrut, Bakı, Narım.**

Qeyd. Parterdə, tamaşaçıların arasında oturmuş Müəllif yerindən durub səhnəyə qalxır və sol küncdə, səhnənin lap kənarında dayanır. Bundan sonra o, söz demək istəyəndə, bütün tamaşa boyu eyni yerə çıxır, sözlərini bitirdikdən sonra parterdəki yerinə qayıdır. Müəllif danışdıqca, yeri gəldikdə onun söylədiklərinin pantomima ilə səhnə illustrasiyasını vermək mümkündür.

BİRİNCİ HİSSƏ

Birinci şəkil

Müəllif, Faytonçu, Köməkçi, Xosrov,
Arvad.

1929-cu il. Hadrut. Səhndə. Quşların səsi, qoyun-quzunun mələşməsi eşidilir. Səhnənin küncündə qoca bir kişi - faytonçu, yanında cavan bir oğlan - köməkçisi, yerdə çöməlib çörək yeyirlər.

MÜƏLLİF. Elçin. "Taun yaşayır". Bir həyatın xronikası.

FAYTONÇU (çağırır). Xosrov müəllim, ay Xosrov müəllim, gün günortanı keçdi ki... Tez ol bir az... Müsəlmanın adətidir də... Qonşu kəndə gedəndə də, evdən elə ayrılır, elə bil dünyanın o başına gedir... Ay uçitel, tez ol bir az... (Oğlana). Günortayacan gərək Şuşaya çatım... Axşama geri qayıtmalıyam. Sən çörəyini ye... Şuşalının gərək yeməyinin vaxtı keçməsin. (Gülür.) Bu Xosrov müəllim ki var e, çox qənimət adamdı... Bütün fikri-zikri məktəbnəndir... Rus dili müəllimidi... Yaxşı hörməti var Hadrutda... Kimin nə dərdi-səri olsa onun yanına qaçır, yuxarılara ərizələrini ona yazdırır... Heç kimdən köməyini əsirgəmir... O gün olsun ki, sən də belə bir alim uçitel olasan! (Qışqırır.) Ay uçitel, sən allah, tərən! (Oğlana.) Özü də, görürsən, kimsə çox sağ ol üçün, hörmət üçün allahın olanından, nə bilim, yumurtadan, motaldan, yağdan, qaymağdan gətirib vermək istəyir... Ömründə qəbul etməz!.. Ə tövbə! Heç nə götürmür, deyir, guya, bunların hamısı müəllimin borcudu... Kişi görür də!.. Görür ki, camaat it günündə yaşayır!

Bu bolşeviklərə, vallah, nə deyim mən!? (Özü öz sözlərindən ürür.) Ə. birdən gedib orda-burda ağzını allah yolunda qoyarsan ha!.. Sən çalış, bax, bu uçitel kimi bir adam ol! İndi Şuşaya gedin, müəllimlərin, deyir, orda böyük yığınağıdı... Bakıdan, Gəncədən, İrəvandan da gələcəklər... (Qışqırır.) Uçitel, ay uçitel!..

Xosrov müəllim, əlində çamadan, evdən çıxır. Arxadan uşaqların səsi gəlir. Arvadı, qucağında körpə uşaq, onun ardınca çıxır. Ay Xosrov müəllim, gəl çıx də... (Yanıdakı oğlana.) Sən qaç faytonu rahla.

Oğlan cəld qalxıb gedir. Faytonçu süfrəni yığışdırır.

Ay uçitel, yazıq dəllək öldü də... Bildin?!

XOSROV (diksindir). Dəllək?!

FAYTONÇU. Hə... Dünən gecə... Sağlam adam idi... Ayağı sınımışdı... Damı düzəldəndə yıxılmışdı... Balnisanın baş həkimi Xudyakov doktor yaman hirsələnib... Mənimlə qonşudur axı... Bütün günü balnisadadır... Dəllək dördüncü adamdır ki, öldü balnisada... Özü də, dördü də cavan adam... Hə, Xudyakov doktor yaman özündən çıxıb!..

XOSROV (nigarançılıqla). Mən də dünən məktəbdə nəsə xəstəxana ilə bağlı bir söhbət eşitdim...

FAYTONÇU. Əşşi, uçitel, allah deyən olacaq! Gedək!

Faytonçu səhnədən çıxır. At kişnəməsi eşidilir. Xosrov arvadına baxır, körpəyə baxır. Birdən arvad körpəni ona verib tələsik evə keçir. İçəridən uşaqların səsi eşidilir.

- Ata, sağ ol!..

- Ata, tez gəl!..

- Ata!..

- Ata!..

XOSROV (evə tərəf qışqırır). Siz durmayın yerinizdən! Yatın!

Arvad, əlində su, geri qayıdır. Körpəni Xosrovdan alır və ərinin ardınca su atır.

İşiq sönür.

İ k i n c i ş ə k i l

Z i l b e r.

Bakı. Qaranlıqda telefon zəngi. Səhnənin bir küncü işıqlanır. Professor Lev Zilber dəstəyi qaldırır.

TELEFON SƏSİ. Professor Zilber?! Qovorit sekretar Narodnoqo Komissariata Zdravoxraneniya! Seyças s vami budet qovorit tovariş komissar.

Pauza.

Alo! Tovariş Zilber?

ZİLBER. Ya vas sluşayu, tovariş komissar!

TELEFON SƏSİ (həyəcanlı). Tovariş Baqirov prosit vas nemedlenno priexat k nemu! Maşına za vami uje viexala! Vı slışete menya, Lev Aleksandroviç? Tovariş Baqirov sam liçno pozvonil! Vıyezjayte nemedlenno!

Qırıq-qırıq telefon səsi.

ZİLBER (telefon dəstəyini asaraq yavaşdan). Menya vızıvayut v ÇK?!

İşiq sönür.

Ü ç ü n c ü ş ə k i l

Mir Cəfər Bağırov, Zilber, Zabit.

Səhnənin o biri küncündə işıq yanır. Bakı. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Baş Siyasi İdarəsinin rəisi Mir Cəfər Bağırov bir dəstə karandaşı iki əli arasında qarışdır-a-qarışdır öz kabinetində gəzişir. Mir Cəfər Bağırovun gözlərində girdə və qalın şüşəli eynək var. Zilber və onu müşaiyət edən Zabit kabinetə daxil olur.

ZİLBER. Zdravstvuyte, tovariş Baqirov!

BAĞIROV (onun salamına əhəmiyyət vermədən eləcə gəzişə-gəzişə). Mı poluçili s Qadruta ot tovarişa Marqulina teleqrammu. V Qadrute epidemiya çümü.

Pauza.

No, vozmojno eto ne çuma... (Bir anlıq ayaq saxlayır.)

ZABİT (mil kimi dayanmış vəziyyətdə). Ne mojet bit, çtobı na naşey zameçatelnoy zemle zavelas takaya qadost!

Bağırov girdə və qalın şüşəli eynəyinin arxasından tərs-tərs zabitə baxır və bu zəhmli baxışlar altında zabit daha da mil dayanır.

BAĞIROV (Zilberə). Sroçno, siyu je minutu vı doljnu vıxat v Qadrut! S vami poedut bakterioloqiçeskaya qruppa, krome nix eşe tri tovarişa. Vse otçetı, vsya qrafika, vse diaqnozi, vse spravki peredavat im v sroçnom poryadke! V Qadrute vam budet pomoqat mestniy predstavitel Qlavnoqo politupravleniya! Vse! Seyças je vıezjayte!

Professor Zilber getmək istəyir.

Smotrite, professor, mı sledim za vsem xodom sobitiy! A vas mı toje xoroşo znayem! İmeyte eto v vidu!

Pauza.

İ ne zabıvayte konsperatsiyu! Konsperatsiya obyazatelna!

İşık sönür.

Dördüncü şəkil

Zilber, İldırım lı, Müəllif.

Səhnənin əks küncündə işıq yanır. Hadrut. Murad İldırım lı professor Zilberə yaxınlaşır.

İLDİRİMLİ (əlini uzadaraq). Baş siyasi idarənin müvvəkili Murad İldırım lı.

ZİLBER (onun əl verir). Mənə dedilər ki, sizinlə işləyəcəyik... Eşidirəm.

İLDİRİMLİ. Məsələ belədir. Tauna tutulmuş ilk adam yaxınlıqdakı erməni kəndindən idi. Xəstaxananın baş həkimi Xudyakov doktor onu ümumi palataya qoydu və bundan sonra da taun Hadrutda fironluq etməyə başlayıb. Əvvəlcə elə o cavan oğlanla bir palatada yatan dəllək, sonra feldşer, sonra da o biri xəstələr yoluxub öldülər. Xudyakovun özü də öldü. Amma o zaman hələ bizim aqlımıza gəlmirdi ki, bu taundur. Biz sonradan bildik.

ZİLBER. Necə yəni sonradan? Bəs kim qərar çıxartdı ki, söhbət taundan gedir?

İLDİRİMLİ. Xudyakov xəstələnenəndən sonra, özü yaxınlıqdakı hərbi bölmənin həkimi Lev Morqolinə xəbər verib, taunu Morqolin müəyyən etdi. O saat da Bakıya teleqram vurdu. Mən onun siyasi sayıqlığına inanıram!

ZİLBER. Kimin siyasi sayıqlığına?

İLDİRİMLİ. Marqolin həkimin!

ZİLBER (dərindən nəfəs dərir). Mən indi həkim Morqolini görə bilərəm?

İLDİRİMLİ. Xeyr! Morqolin də tauna tutulub. Xəstəliyini hiss edəndən sonra, otağına heç kimi buraxmadı. Hərbçilərlə bütün əlaqəsini kəsdi. İki gündən sonra, görəndə ki, xəstəliyi

şiddətlənir, gecə otağının qapısını qıfilla bağlayıb hərbi hissədən çıxıb. Hara gedib, bilinmir. İstəməyib ki, xəstəliyi başqalarına yoluxsun. Buyurun. (Cibindən zərf çıxarır.) Mərqolinin məktubudur. Bunu hərbi hissənin komandiri verdi ki, sizə çatdırım.

ZİLBER (oxuyur). "Əziz yoldaşlar, deyəsən başlanır. Hərərətım 39,5-dir. Buradan gedirəm ki, başqalarını yoluxdurmayım. Gedirəm ki, sakit ölüm. Sosializm cəmiyyətinin nikbin və sağlam qurucuları kimi salamat qalın! Əlvida, Lev Mərqolin."

Pauza.

Neçə yaşı var idi?

İLDIRIMLI. Mənəmlə yaştd idi.

ZİLBER. Sizin neçə yaşınız var?

İLDIRIMLI. İyirmi dörd.

ZİLBER. Yazıq...

İLDIRIMLI. Yazıq? Kim idi yazıq?

ZİLBER. Doktor Mərqolin...

İLDIRIMLI. Niyə? O bütün varlığı ilə sosializm cəmiyyətinə inanırdı, professor, nə üçün yazıq?

Pauza.

O yazıq deyildi, əsl bolşevik idi!

Pauza.

Siz partiyanın üzvü deyilsiz?

ZİLBER. Xeyir.

İLDIRIMLI. Aydınır...

Pauza.

Alınmış məlumata görə düşmənlər taundan ölmüş meyidlərin qəbrini açır, bədən üzvlərini kəsib camaatın içində xəstəlik yayırlar.

ZİLBER (dəhşətlə) Nə?

İLDIRIMLI. Bəli!

ZİLBER. Mən sizi başa düşmədim.

İLDIRIMLI (kəsgin). Yoldaş bitərəf professor! Əgər belə bir vaxtda, şəxsən yoldaş Mir Cəfər Bağırov sizi Hadruta göndəribsə, deməli yaxşı professorsunuz! Ancaq xalq düşmənlərinin nəyə qadir olduğunu bilmirsiniz! Bütün bunlar kulakların işidir! Bütün bunların arxasında ingilislər dayanıb! Hadrutdakı taun təbii fəlakət deyil! Sınıf tərxiyədir!

Arxa planda ağ geyimli, üzləri əleyhiqazla bağlı adamlar ətrafı yoxlayır, haranı isə göstərir, nəyə isə işarə edir.

ZİLBER. Bu ola bilməz! Siz nə danışsınız?! Sizin dedikləriniz həqiqətə uyğun deyil! Sizin dedikləriniz... cəfəngiyyətdir! (Özünü ələ alaraq.) Bağışlayın...

İLDIRIMLI (eyni qətiyyətlə). Yoldaş professor, taunu Hadruta Sovet İttifaqının düşmənləri gətirib! Bu işdə xarici agenturanın, onların yerli əlaltılarının, qolçomaqların əli var!

ZİLBER. Siz heç bilirsiniz nə danışsınız?! Bu xəstəlikdir, bu... elmdir, tibbdir. Özü də, cavan oğlan, siz də təhlükəsizlik tədbiri görün! Əlcək geyin, zərdab qəbul edin, tənzip taxın.

İLDIRIMLI. Qorxmayın, professor, düşmənlərin yaydığı xəstəlik «Çeka»ya heç nə edə bilməz! Siz elmdən danışsınız. Amma mən deyirəm ki, bu düşmənlərin işidir. Meyidlərin bədən üzvlərini kəsib camaat içində taunu yayırlar. İnanmırsınız, gəlin baxın!

İldırımli sürətlə kənardakı qəbirlərdən birinə yaxınlaşır və var gücü ilə onun daşını qaldırır.

ZİLBER (həyəcanla). Nə edirsiniz?! Oranı açmaq olmaz! Dayanın, yoldaş... e-e-e... yoldaş İldırımli!

İLDIRIMLI. Buyurun, baxın! Hamısının bədən üzvlərində yara var. Bıçaq yarası!

Professor heyətlə qəbirə baxır.

Diqqətlə baxın! O birisinin qarnına, bu birisinin döş qəfəsinə baxın! Görün mən düz deyirəm, ya yox?!

ZİLBER (şaşırmış). Heç nə başa düşmürəm! Mən belə bir şeyi nə elmi ədəbiyyatda oxumuşam, nə də özüm belə bir hadisəyə rast gəlmişəm!

İLDIRIMLI. Oxumamırsız... Rast gəlməmişiz... Əlbəttə! Çünki bunlar insan deyillər! Bunların arxasında ingilislər, musavatçılar, pantürkistlər, daşnaklar, sərhəddi keçib gələn monarxist ünsürlər, zəhmətkeş xalqların qəddar düşməni beynəlxalq kapitalizm dayanıb!

ZİLBER. Axı...

MÜƏLLİF. Professor Zilber İldırımını başa salmağa çalışdıqca, hiss edirdi ki, müvəkilin onunla bağlı şübhələri daha da artır. Və bundan sonra, professor Zilber xəstələri müayinə edərkən, bakterioloji analizlər apararkən, İldırımın gəlib onun yanında dayanırdı, diqqətlə baxırdı və əlbəttə, bunun özündə də, bir nəzarət var idi. Gecələrdən birində professor Zilberi və onun həmkarlarını sarsıdan, hətta, taundan da dəhşətli hadisə bu oldu ki, qəbirdən çıxarılan dördüncü meyidin - bu, beş gün əvvəl taundan həlak olmuş Faytonçu kişinin meyidi idi - döş qəfəsində bıçaq yarası tapıldı. Professor Zilber səhər saat beşdə gəlib Hadrutda qaldığı otağa çatdı. Amma heç beşcə dəqiqə də yata bilmədi. Bakıdan, Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Xalq Komissarları Sovetindən teleqram gəldi. Onu təcili Bakıya çağırırdılar. Baş Siyasi İdarənin müvəkkilinin Bakıya göndərdiyi teleqram öz işini görmüşdü. Hadrutla bağlı ətraf rayonlarda cürbəcür şaiyələr gəzirdi. Şuşaya da xəbər yayılmışdı ki, Hadrutu bağlayıblar. Xosrov müəllimin bütün fikri maarif işçilərinin Şuşada keçirilən seminarının gedişatında idi. Və o, əvvəlcə bu şaiyələrə inanmırdı, amma elə ki, Xosrov müəllim daha Şuşada bazar başında faytonçu kişini görmədi, elə ki, Hadrutla bütün əlaqələr doğrudan da kəsildi, Xosrov müəllimin ürəyində sızıltısını bütün ömrü boyu unutmayacağı bir nigarançılıq baş qaldırdı. Və həmin nigarançılıq onu seminarın işini yarımçıq buraxmağa, heç bir icazə almadan Hadruta qayıtmağa məcbur etdi.

ZİLBER (öz-özünə). Heç inanılası iş deyil! Əgər doğrudan da hər şey o müvəkkil deyən kimidirsə, onda axı gərək bu meyidləri kəsənlərin özləri də tauna yoluxsun!..

İşıq sönür

B e ş i n c i ş ə k i l

X o s r o v, I ə s g ə r, II ə s g ə r, III ə s g ə r, ə s g ə r - l ər.

İşıq yenə də səhnənin əks tərəfində yanır. Hadrutun ətrafı. Əsgərlər heç kimi Hadruta tərəf buraxmır.

XOSROV (bir-bir əsgərlərə yaxınlaşır). Mən Hadrutdanam. Burdanam. Müəlliməm. Şuşaya seminara getmişdim. Orada eşitdim ki, Hadrutu bağlayıblar. Seminarı yarımçıq qoyub gəlmişəm.

I ƏSGƏR. Hadruta olmaz!

XOSROV. Axı niyə olmaz?

I ƏSGƏR. Olmaz!

XOSROV (II əsgərə yaxınlaşır). Niyə?.. Niyə axı?..

II ƏSGƏR (pıçıltıyla). Bir dəstə düşmən ifşa olunub.

Kollektivləşdirməyə qarşı ziyançılıq işləri ilə məşğul imişlər. İndi onların bütün rayon üzrə istintaqı gedir.

XOSROV. Mənim düşmən kimi ifşa olunması heç kimim yoxdur, üç uşağım var, bir də arvadım...

III ƏSGƏR. Hadrut bağlıdır. Getmək olmaz!

XOSROV. Necə olmaz?! Axı mənim...

I ƏSGƏR. Hadruta olmaz!

MÜƏLLİF. Eləydi... Xosrov müəllimin Hadrutda ifşa ediləsi bir adamı yox idi: altı yaşlı

Cəfər idi, dörd yaşlı Aslan idi, iki yaşlı Azər idi, bir də ki, Şirin idi və Azərbaycanda doqquz il idi Sovet hakimiyyəti qurulmuşdu. Hələ ki, altı yaşında, dörd yaşında, iki yaşında düşmən ifşa olunmamışdı.

Əsgərlər tufəngin qundağı ilə Xosrov müəllimi səhnədən çıxarır.

İşıq sönmür.

A l t ı n c ı ş ə k i l

M i r C ə f ə r B a ğ ı r o v, Z i l b e r.

İşıq səhnənin o biri küncdə yanır.

Bakı. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikası Baş Siyasi İdarəsinin rəisi M.C.Bağirovun kabineti. Bağirov iki əli arasında tutduğu bir dəstə karandaşı bir-birinə sürtə-sürtə otaqda var-gəl edir. Ayaq üstə dayanmış Zilber məlumat verir.

ZİLBER. Mən, həkim Morqolinin məlumatlarını təsdiq edirəm. Hadrutu taun bürüyüb. Xəstəlik əvvəlcə erməni kəndlərində sürətlə yayılmağa başlayıb...

BAĞIROV. Nə üçün?

ZİLBER. Ona görə ki, kənd camaatı arasında türkcəarəçilər, meyidləri açıb, bıçaqla zədələyirmişlər ki, güya xəstəlik həmin bıçaqdan qorxub çəkiləcək. Bu da o erməni kəndlərinə baha başa gəlib. Özləri meyidlərdən yoluxub həlak olublar. Əvvəlcə sizin müvəkkil elə bildirdi ki, bunu sovet hökumətinin düşmənləri qəsdən edirlər.

BAĞIROV (ayaq saxlayaraq girdə və qalın şüşəli eynəyinin arxasından diqqətlə Zilberə baxır). Siz düşmənlərdən belə şeylər gözləmirsiniz?

ZİLBER (özünü itirmiş). Mən... Bilirsiniz...

BAĞIROV (yenə var-gəl edərək onun sözünü kəsir). Hadrutdakı taun epidemiyasını gizli saxlamaq lazımdır! Konsperasiya üçün, bütün rəsmi xəbərlərdə, məlumatlarda «taun» sözü «filiz» kimi yazılmalıdır! Qeyri-rəsmi, yəni şəxsi məktublaşmada isə bu barədə bir söz demək qəti qadağandır! Aydınadır?

ZİLBER. Bəli!

BAĞIROV. Davam edin!

ZİLBER. İndi xəstəlik azərbaycanlı kəndlərinə də yayılıb. Hadrutun özü də taun içindədir...

BAĞIROV. Nə etmək lazımdır?

ZİLBER. Birinci, bütün rayon ordu ilə əhatə olunmalıdır ki, kimsə taunu yoluxdura biləcək bir şeyi Hadrut ərazisindən çıxara bilməsin! Hadrut özü də əlavə olaraq, ikiqat mühasirəyə alınmalıdır! İkinci, bütün meyidlər yandırılmalıdır!

Pauza.

BAĞIROV. Davam edin!

ZİLBER. Üçüncü, bütün rayon əhalisi üçün isti çadırlar və alt paltarından tutmuş üst paltarına, ayaqqabıyaqan, tam geyim komplekti göndərilməlidir! (Get-gedə daha sürətlə danışıaraq.) Dördüncü, bütün əhali çılpaq soyundurulmalıdır, göndərilmiş paltarları geyməlidirlər. Məcburi olaraq hamı öz evindən çadıra köçürülməlidir. Bu əməliyyat ciddi nəzarət altında olmalıdır ki, heç kim təzə paltarına taunlu paltarların mikrobunu keçirməsin. Onların əynindən çıxarılmış paltarların hamısı həmin şəxslərin öz evində qalmalıdır! Beşinci, evlərdən çadırlara köçürülmə zamanı taunlu xəstələrlə birinci dərəcəli və ikinci dərəcəli təmasda olan şəxslərin hamısının təcrid edilməsi təmin olunmalıdır.

BAĞIROV. Dərəcələri kim müəyyənləşdirir?

ZİLBER. Biz sizin adamlara təlimat vermişik.

BAĞIROV (gəzişə-gəzişə). Davam edin!

ZİLBER. Altıncı, epidemiya yayılmış əraziyə kimyəvi dəstələr göndərilmişdir...

BAĞIROV (səbrsiz). Nə üçün?

ZİLBER. Onlar bütün binaları, tikintiləri, xlorpikrinlə dezinfeksiya etməlidir. Xlorpikrin taun zamanı ən yaxşı dezinfeksiya vasitələrindən biridir. Taun mikrobu bitlərini, gəmiriciləri məhv edir. Nəhayət, epidemiya baş vermiş rayona həkim-gigiyena dəstəsi göndərilmişdir!

Pauza.

Mir Cəfər Bağırov Zilberə yanaşaraq düz onun gözlərinin içinə baxır.

BAĞIROV. Siz niyə indiyə kimi partiyaya daxil olmaq üçün ərizə verməmişsiniz?

ZİLBER (şaşırmış). Mən... həkiməm, siyasətçi deyiləm...

Pauza.

BAĞIROV. Biz bu bələdan qurtara biləcəyik?

ZİLBER. Dediklərimi eləyə bilsək... qurtararıq.

Mir Cəfər Bağırov keçib stolun başında dayanır.

M.C.BAĞIROV (əlindəki karandaşları stolun üstünə çıxıraraq qışqırır). Hadrut yandırılmalıdır!

İşıq sönür.

Y e d d i n c i ş ə k i l

X o s r o v, r u s ə s g ə r, Q ı r m ı z ı Y a q u b, Z i l - b e r, M ü ə l l i f, ə s g ə r l ə r.
Hadrut ətrafı. Alovun şölələri altında səhnə işıqlanır. Əsgərlər Hadrutu ikiqat mühasirəyə alıb. Xosrov qaçaraq rus əsgərə yanaşır.

RUS ƏSGƏR. V Qadrut nelzya!

XOSROV. Ya je tam jivu, tam moya semya, moi deti, moya jena...

RUS ƏSGƏR. Nelzya!

XOSROV. Poçemu?! Poçemu nelzya?! Xot obyasnite!

RUS ƏSGƏR. Nelzya!

XOSROV. Poslušayte, ya učitel. Prepadayu russkiy yazık. Sprosite zdes lyuboqo. Vse znayut menya. Pozvonite v ispolkom! Pozvonite rukovoditelyam rayona, vse menya znayut...

RUS ƏSGƏR. Nelzya! Nelzya! V Qadrut nelzya!

XOSROV. No poçemu?! Poçemu nelzya?! V çem priçina?! Mojet ya moqu bit poleznim?! Ya je prepodavatel ruskoqo yazıka!..

RUS ƏSGƏR. Nelzya!

Xosrov birdən Qırmızı Yaqubu görür.

(Qışqırır.) Yaqub yoldaş, Yaqub yoldaş, mənəm də, Yaqub yoldaş, tanımadın məni?! Xosrov müəlliməm də, učiteləm...

QIRMIZI YAQUB. Niyə tanımadım?!...

XOSROV. Tanıdın?! Bəs niyə buraxdırmırsan məni? Axı sən də rütbəli adamsan!

YAQUB. Getmə učitel! Getməli yer deyil Hadrut!...

XOSROV. Niyə?

YAQUB. Soruşma, učitel!...

XOSROV. Nə olub axı?!...

YAQUB. Başımı götür get, qaç, qaç, učitel, qaç buralardan!... Bir də ömründə heç vaxt bu tərəflərə gəlmə!..

Xosrov Qırmızı Yaqubun yaxasından yapışır. Onu silkələyir. Sonra yavaş-yavaş diz üstə yerə çökür.

XOSROV. Necə qaç? Necə getmə? Axı mənim orada üç balam var!.. Ailəm var!..

QIRMIZI YAQUB. Yoxdur... učitel... sənin... orada... daha... heç... kimin... yoxdur... Apardı, taun apardı hamını!..

Xosrov eləcə diz üstə, altdan yuxarı dəhşətlə Qırmızı Yaquba baxır. Professor Zilber onlara yanaşır.

ZILBER (Xosrova baxaraq). Kto etot nesçastniy?!...

Xosrov dizi üstə tonqala baxa-baxa it kimi zingildəyir.

QIRMIZI YAQUB. Etot çelovek... učitel... russkiy yazık... dayet v şkole... tri malenkix sına... poqibli... tri sına... malenkix... jena... toje poqib! Sam zdes ne bıl!

ZILBER. A kak on oçutlsa zdes? Kak prorrvalsya v Qadrut? Ves Qadrut ved okrujen?!

QIRMIZI YAQUB. Ne znayu! Kak ptisa! Kak ptisa! Kak ptisa!

MÜƏLLİF. Və Qırmızı Yaqubun gözləri doldu. Azərbaycanda, sovet hakimiyyəti qurulandan sonra, 9 il ərzində başqalarını ağıladan bu adam, bu bolşevik, bu "qırmızı" ləqəbli milis işçisi, indi özü uşaq kimi içini çək-çəkə ağlamağa başladı. Professor Zilber də, Qırmızı Yaqub da, dizləri üstə çöküb xəstə bir parıltı ilə işıldayan gözlərini tonqala zilləyərək xırıltılı səslə it kimi qırıq-qırıq zingildəyən Xosrov müəllimə baxırdılar. Həmin gecəyarısı Hadrutdakı o tonqal eləcə yandı, sonra o alov zəiflədi, söndü. O yerləri yenə də gecənin qaranlığı aldı. Tamam sakitlik çökdü. İndi bu yerlər tamam bomboş idi. Bir azdan səhər açılacaqdı. Sonra günlər, aylar, illər ötəcəkdi və o zaman o tonqal yerinin izi sorağı da qalmayacaqdı, o tonqal yerində çiçəklər açacaqdı. Sosializm, kommunizm qurulacaqdı. Kapital dünyası məhv ediləcəkdə, bütün dünya proletariati azad olacaqdı.

İşiq sönür.

S ə k k i z i n c i ş ə k i l

Ə l ə s g ə r, Ə f l a t u n, C ü m ş ü d l ü.

1939-cu il. Bakı. Məktəb. Məktəbin direktoru Ələsgər müəllimin kabinetini. Məktəbin partiya təşkilatının sədri Əflatun müəllim hövlənak Ələsgər müəllimin kabinetinə daxil olur.

ƏFLATUN. Görürsünüz, bu maskalanmış düşmənləri? Ələsgər müəllim?! Kirovu, o adı nədir, şey... Mij... Mej... Menj... Menjinski, Kuybişevi, Qorkinin yazıq oğlunu, Qorkinin özünü bu şpionlar necə öldürdülər?! Svoluşlar, Molotovu, Kaqanoviçi, Voroşilovu, hətta, hətta... o adı nədir, şey, adamın dili də gəlmir desin, hətta əziz atamız Stalin yoldaşı öldürmək istəyirmişlər... Ay siz öləsiz!.. Qoymarıq!.. Biz, o adı nədir, şey, sayıq dayanmışıq geşikdə!.. Svoluşlar!.. Ancaq, Ələsgər müəllim, biz hələ bir dənə də olsun buxarınçini, əclaf rıkovçunu ifşa eləməmişik. Mən elə bilirəm ki, Ələsgər müəllim, bu bizim üçün, o adı nədir, şey, pazordur...

ƏLƏSGƏR. Ay Əflatun müəllim, sən axı humanist adamsan, xeyirxahsan, hamıya yaxşılıq eləmək istəyirsən, tələsmə... ancaq tələsmə...

ƏFLATUN (son ümidlə) Onda gəlün, bizim məktəb, o adı nədir, şey, məsələ qaldırsın, Təzə Piri söksünlər, Təzə Pir dayanıb camaatın gözünün qabağında, o adı nədir, şey, dini təbliğ eləyir...

Pauza.

ƏLƏSGƏR (güclə özünə gəlir). Hə, bax, bu yaxşı fikirdir, Əflatun müəllim!.. Ancaq sən tələsmə... hələ tələsmə...

ƏFLATUN. Keçən dəfə... o adı nədir, şey, getmişdim 5 nömrəli məktəbə. Bilirsən necə qabaqlayıblar bizi?! Orda «izhari-nifrət» mitinqində çıxış edən məllimlər, şagirdlər, xalq düşmənləri Əhməd Cavada, Abbas Mirzə Şərifzadəyə, Səlman Mümtaza, daha kimlərə, o adı nədir, şey, nifrətlərini izhar edirdilər. Şagirdlər həbs edilmiş atalarını lənətləyib, o adı nədir, şey, deyirdilər: «Mən bilirdim ki, atam belə əclafdır». Bax, onda, Ələsgər məllim, mənim, o adı nədir, şey, siyasi geşikdə dayanmaq, şey, ehtirasım coşurdu!.. O şagirdlərə qulaq asırdım, malades

onlara, əsl komsomolçu, əsl pionerdilər də, Ələsgər müəllim, ancaq biz isə, o adı nədir, şey, dayanmışıq bir kənar da...

ƏLƏSGƏR. Sən tələsmə, Əflatun müəllim, yüz ölç, bir biç...

ƏFLATUN. Bəs, raykom, Ələsgər müəllim? Məndən, o adı nədir, şey, tələb edirlər axı?! Deyirlər, niyə xalq düşməni ifşa etmirsən? Məni bura niyə göndəriblər?

ƏLƏSGƏR. Raykomda da hamısı alicənab adamlardı da, ay Əflatun müəllim... Hamısı xeyirxah, sən kimi təmiz adamlardı da!..

ƏFLATUN. Bilirəm də, ancaq... (Qətiyyətlə.) Növbəti partiya iclasında, o adı nədir, şey, Xosrov müəllimin məsələsini müzakirə etmək lazımdı!

ƏLƏSGƏR (daxili bir həyəcanla). Ay Əflatun müəllim, o yazıqdan da xalq düşməni olar?! Görmürsən, qaragünün biridi, dərdin-sərin içindədi?..

ƏFLATUN. Elə məsələ də bundadı da, Ələsgər müəllim, nəyin dərdini çəkir o, hə?! Nəyin?! Niyə öz şəxsi, o adı, nədir, şey, kədərini ictimai işlərdən üstün tutur?! Biz bu cür xoşbəxt həyat qurmuşuq, sosializm təntənəsi içindəyik, yoldaş Stalinlə bir dövrdə yaşayıyıq, onun o, adı nədir, şey, nəfəs aldığı hava ilə nəfəs alırıq, ancaq bu, o adı nədir, şey, dərd çəkir! Bəlkə elə sosializmin təntənəsinin dərdini çəkir, hə?!

ƏLƏSGƏR. Yox, yox, elə deyil, Əflatun müəllim... Sən özün insan psixologiyasının gözəl bilicisən, elə deyil?

ƏFLATUN (bilmir nə desin). Mən... Şey...

ƏLƏSGƏR. Elədi, əlbəttə, elədi... Ona görə də mən sənə xətrini yerlə göy qədər istəyirəm! Özün yaxşı bilirsən, hərənin bir xasiyyəti olur, bu Xosrov da belə adamdı da...

ƏFLATUN. İnanın mənə Ələsgər müəllim, Xosrov gizlin, o adı nədir, şey, trotskiçidi, ya da, o adı nədir, şey, zinoyevçidi! Gözlərindən görürəm!

ƏLƏSGƏR. Düz adamsan də!.. Sənin bu cürə sayıq olmağın əla işdir, amma tələsmə, Əflatun müəllim, yüz ölç, bir biç, xəstə tələsər, armud vaxtında dəyər. Vallah, görərsən, sən elə bir xalq düşməni ifşa edəcəksən ki, hamı sənə əhsən deyəcək! Amma tələsmə... İndi məni bağışla, yaman yorulmuşam, mən gedim... Qar da deyəsən bərkiyir, sağ ol. Sağ ol, özün də tələsmə, Əflatun müəllim, tələsmə...

İkisi də otaqdan çıxır. Ələsgər müəllim tələsik səhnədən gedir. Bu an əks tərəfdən rayon partiya komitəsinin şöbə müdiri Cümşüdlü görünür. Əflatun müəllim cəld ona yaxınlaşır.

ƏFLATUN. Yoldaş Cümşüdlü, mənim sizə sözüüm var.

CÜMŞÜDLÜ. Eşidirəm.

ƏFLATUN. Siz özünüz bilirsiniz ki, mən, o adı nədir, şey, partiyaçıyam. Əziz atamız Stalin yoldaşın kollekti... şey... kollektivləşdirmə siyasətinin şərəfinə oğlumun adını "Kolxoz" qoymuşam. Partiya iclaslarından tutmuş pioner toplantılarına qədər, bütün iclaslarda çıxış edirəm. Hamını da, o adı nədir, şey, xalq düşmənlərinin əhatəsində həmişə sayıq olmağa çağırıram, şübhəli adamlar haqqında, o adı nədir, şey, materiallar toplayıram... (Ora-bura baxaraq pıçıltıyla.) Lazımı yerlərə siqnallar verirəm... Amma məktəb müdiri Ələsgər müəllim liberallıq edir. Mən özüm tramvay sürənlikdən gəlib partiya təşkilatının katibi olmuşam. Hələ tramvay parkında işləyəndə, bir konduktoru, iki tramvay sürəni zinovyevçi kimi, trotskiçi kimi ifşa etmişəm... Amma burada Ələsgər müəllim ... (ehtiyatla) Mən də hamı kimi bilirəm ki, o Qubalıdı, yoldaş Mir Cəfər Bağırovun yerlisidi, onu şəxsən tanıyır, uşaqlıqları bir yerdə keçib... Amma Ələsgər müəllimin liberallığı...

CÜMŞÜDLÜ (qəzəblə). Məni provakasiyaya çəkmək istəyirsən?! Məndən söz almaq istəyirsən?! Sənin kimilərini mən çox görmüşəm!.. Əlindən başqa bir iş gəlmir, istəyirsən provakasiya edərsən?! O qədər ifşa etməyə adam var ki, gör gəlib kimdən pıçıldayır raykomun qulağına?! Maymaq oğlu maymaq! Get kollektivdə xalq düşməni tap, ifşa elə!

ƏFLATUN. Qoymur axı...

CÜMŞÜDLÜ. Qoymur?!

ƏFLATUN. Hə, o adı nədir, şey...

CÜMŞÜDLÜ. Onda sən özünü xalq düşməni kimi ifşa edərik!

Cümşüdlü iti addımlarla səhnədən çıxır. Əflatun onun ardınca baxır, sonra yenə də ona tərəf qaçır.

İşıq sönür.

D o q q u z u n c u ş ə k i l

Ə l ə s g ə r, F i r u z ə, A r z u, F i r u d i n, X ı d ı r,
K ə l ə n t ə r, a r v a d ı, X o s r o v, a r v a d ı, Ə l i b a l a, M ü ə l l i f.

Bakı. Ələsgər müəllimin evi. Sadə bir otaq. Ələsgər müəllimin arvadı Firuzə xanım stolu bəzəyir. Divarda Stalinin balaca bir qızla şəkili, "Şəhsənəm", "Koroğlu" və o dövrün başqa tamaşalarının afişaları asılıb. Ələsgər müəllim əllərini silə-silə otağa daxil olur.

FİRUZƏ. Bəs niyə belə gec gəldin?

ƏLƏSGƏR. Əşi, o Əflatun müəllimin əlindən güclə qurtarıb gəlmişəm. Pay atonan! İnsan necə mərdimazar olarmış! O zalım oğluna imkan versən...

FİRUZƏ. O tramvay sürəni görüm elə, tramvay altında qalsın! Onu görüm qara torpağa girsin!

ƏLƏSGƏR. Qarğış eləmə. O da adamdı də, insandı, uşaqları var...

FİRUZƏ. Başqaları bəs adam deyil?! Başqalarının uşağı yoxdu?! Yazıq Əvəz bəy, gör o ağsaqqal kişinin başına nə oyunlar açıblar ki, deyib, Türkiyə şpionuyam... Fransada oxuyub, heç olmasa boynuna qoyaydılar ki, fransız şpionudur. Bədbəxt oğlu bədbəxt... Arvadını, qızını da sürgün ediblər Qazaxıstana...

ƏLƏSGƏR. Bir az yavaş danış...

FİRUZƏ. Day bundan da yavaş necə danışım, ürəyim partlayır axı! Bir məmləkətdə ki, tramvay sürəni birdən-birə məktəbdə partiya təşkilatının katibi qoyalar, onda belə olar də...

ƏLƏSGƏR (söhbəti dəyişir). Yaxşı, nə kömək edim sənə?

FİRUZƏ. Sağlıq! Dincəl bir az. Özün də darıxma, allah qoysa, yaxşı qonaqlıq olacaq.

MÜƏLLİF. Qəribədir, həmişə belə bir gözlənilməz soyuq düşəndə, qar yağanda, Ələsgər müəllimin içini bir narahatlıq

bürüyürdü, amma bu günkü soyuq, bu qar, indi bu adamın ürəyinə sovet hakimiyyəti qurulandan bəri hiss etmədiyi bir coşğunluq, bir ruh yüksəkliyi, hətta, ağlasığmaz olsa da, bir hərarət gətirmişdi. Qəribədir, qar və hərarət! Elə bil lopa-lopa yağan o ağ qar, daha dünyanın qara yox, ağ günlərindən xəbər verirdi... Bu gün yeganə qızının ad günü idi, bəlkə ona görə belə idi? Amma... amma lap dərinədə, o dərinədə ki, ora yol çox uzaq idi, qarın o hərarəti elə bil ki, gedib ora çata bilmirdi və orada yenə də... yenə də nəşə bir narahatlıq qalmaqda idi.

FİRUZƏ (gülümsəyir). Sən elə həmişə narahatsan də... Bir yerə gedəndə, neçə saat əvvəl hazırlaşib oturursan. Kislovodskiya gedəndə, yayda, qatarın tərpənməyinə üç saat qalmış bizi vağzalda aparırdın... Eh, hayıf deyildi o sakit günlər!.. Qədrini bilmirmişik!

ƏLƏSGƏR. Bir şey almaq lazım deyil?

FİRUZƏ. Yox, hər şey var, narahat olma.

ƏLƏSGƏR. Çörək az deyil?

FİRUZƏ. Yox, yox, sən narahat olma də, hər şey var.(Otaqdan çıxır.)

ƏLƏSGƏR (pəncərəyə yaxınlaşır). Amma bu gözəl qardan olmaz a!..

FİRUZƏ (yenidən otağa daxil olur). Maşallah, Arzunun əlindən evdə albuxara qalmır, bunları gizlədib saxlamışdım bu gün üçün. Bu da Ordubad ləpəsi!.. (Əlindəkiləri mizin üstünə düzə-düzə yavaşdan.) Ay Ələsgər, bilmirəm niyə, amma səhərdən bəri, allah qəni-qəni rəhmət eləsin, professor Fazil Ziya yadıma düşüb. Necə deyərdi? "Tez-tez teatra gedin, plov yeyin,

üzünüz gülsün həmişə!.." Yazıq kişiyə, bütün Bakının tanıyıb hörmət etdiyi bir həkimə necə də "pantürkist" adı qoyub, güllələdilər!.. (Daha da yavaşdan.) Allah sizə lənət eləsin! Gördüyünüz işlər öz başınıza gəlsin!

ƏLƏSGƏR. Nə işə, belə bir gündə bu sayaq işləri yada salmaq, fikirləşmək lazım deyil.

Arzu otağa daxil olur.

ARZU. Ata, Əvəz bəy də gələcək bu gün?

ƏLƏSGƏR. Sən daha Əvəz babanın adını çəkmə.

ARZU. Niyə?

ƏLƏSGƏR. Belə məsləhətdi.

ARZU. Niyə belə məsləhətdi?

FİRUZƏ. Qızım, get paltarını dəyiş, təzə donunu geyin. İndicə qonaqlarımız gələcək.

Arzu o biri otağa keçir.

ƏLƏSGƏR (qızın ardınca baxaraq). Məktəbdə Pavlik Morozovçular dəstəsinin ən fəal üzvüdü, dünən arakəsmədə dayanıb baxıram ki, dəstənin divar qəzetində Hüseyn Cavid pionerlərin düşməni kimi ifşa edib...

FİRUZƏ. Ələsgər, hələ başa düşmür... uşaqdır də... Uşaqdır, başa salarsan, gedər ağzından bir söz qaçırar... Allah iraq eləsin!

ƏLƏSGƏR (az qala pıçıltı ilə). O boyda bir insanı, Cavid əfəndini deyirəm, necə də məhv etdilər?! Vallah, fikirləşəndə ürəyimdən qapqara qanlar axır! Məsələ müsəlmanlıqda, xristianlıqda deyil! Bunların mayasında sökmək, dağıtmaq, kor qoymaq, yerlə yeksan etmək, ocaqları söndürmək var! Bunların etiqadı şeytanadır! Oğul atanı satır, qardaş qardaşı ifşa edir, qız anadan imtina edir, arvad ərindən Partiya təşkilatına şikayət ərizəsi yazır, bacı bacıdan casusluq edir, məscidlər, kilsələr dağıdılır... Adam arvadı ilə danışıqda da qorxur ki, siyasi səhv buraxsın! Bunun axırı nə olacaq?! Bu necə zamanədir, necə quruluşdur?! Hansı dövrdə, hansı quruluşda bu qədər qorxu olub?!

FİRUZƏ. Özün demədin ki, bu gün gərək bunlar barədə fikirləşməyə? Qanını qaraltma, indi qonaqlar gələcək...

ƏLƏSGƏR (heç cürə özünü ələ ala bilmir, tamam pərişan). Adam özü özündən ehtiyat edir... (Divardakı tamaşa afişalarını göstərir.) İndi o adam ki, bu əlifba ilə yox, ərəb əlifbası ilə oxuyur, deməli xalq düşmənidir! Belə də zülm olar?!

Firuzə xanım Stalinin divardan asılmış portretinə tərəf çevrilib iki əli ilə də ona küll qoyur.

FİRUZƏ. Ala e!..

ƏLƏSGƏR. Axı, ay başınıza dönüm, bu ərəb əlifbası ilə bu bədbəxt xalq min ildi ki, yazıb oxuyur! Evində ərəb əlifbası ilə kitab varsa, deməli sən sovet hökumətinin düşmənisən, müsavətin agentisən, millətçisən, panislamistsən, pantürkistsən?! Kimə başa salasan ki, bu əlifba ilə Füzuli yazıb, Vaqif yazıb!

FİRUZƏ. Eh, tək kitabdır bəyəm?! Bunlar daşlarla də düşmənçilik edirlər. Bibiheybəti, o gözəl məscidi, görmədin, yerlə yeksan etdilər?!

ƏLƏSGƏR. Dünyanın ən günahsız yeri qəbristanlıqdır, ora də əl atırlar, məqbərələri dağıdırlar, orada da bəd əməllər axtarırlar. Yaxşı, ay əclaflar, ay vicdansızlar, ay nankorlar, ay adını yeni həyat qurucusu qoyub həyatı dağıdanlar, yaxşı, deyək ki, məscidlər müsəlmanınkıdır, siz də ki, islamla qanlı-bıçaqçınız, bəs Bakının ən gözəl yerindəki o nəhəng Aleksandr kilsəsinin niyə daşını daş üstə qoymadız, uçurtduz, yox etdiz?!

FİRUZƏ. Sakit ol, qoy cəhənnəm olsunlar, bəsdir...

Pauza.

Kimləri çağırırsan?

ƏLƏSGƏR. Özün bilirsən də... Əlibala müəllimdi, Firuddin müəllimdi, Kələntər müəllimdi, bir də... Xıdır müəllimi çağırdım...

FİRUZƏ. O idman müəllimini?

ƏLƏSGƏR. Neyləyim? O da mərdimazarın biridir, istəmirəm tramvayçıyla birləşib

camaatın başına müsibət açsın!.. Xosrov müəllimdi...

FİRUZƏ. Xosrov müəllim arvadı ilə gələcək?

ƏLƏSGƏR. Hə, yəqin ki... Demişəm, ikiniz gəlin.

FİRUZƏ. Sən görməmişən onun arvadını?

ƏLƏSGƏR. Yox, harada görəcəyəm ki?...

FİRUZƏ. Yaxşı adamdır Xosrov müəllim, torpağı sanı yaşasın, rəhmətlik dədəmə oxşayır, dindirməsən, dinən deyil. Yaxşı etdi, evləndi, heç olmasa, bir gün görər. Elə deyil, sən Allah?!

ƏLƏSGƏR. Təki elə olsun, fağır adamdır.

FİRUZƏ. Kaş Xosrov müəllimin arvadı özünə layiq çıxsın.

ƏLƏSGƏR. Layiq olar, niyə olmasın. Bəyənilib ərə gedibsə, yaxşı olar, uşaq deyillər ki...

FİRUZƏ. O yazıq paltosunun düymələrini özü tikirdi. Bizdə çıxarıb asanda görmüşdüm. İndi heç olmasa, fağır, bir gün görər... Ay Ələsgər, amma bir az havalı adama oxşayır e, Xosrov müəllim...

ƏLƏSGƏR. Mən elə bir şey hiss etməmişəm. Düzdü, hərdən elə bil ki, heç nə eşitmir, heç nə görmür, hansısa, tamam başqa bir aləmin içindədi. Bir də görürsən, rəngi ağardı... Hərdən içində kimləsə danışır... Nə bilim, insandır də...

FİRUZƏ. Eh, hərənin yüz cürə dərdi-səri var. Amma yaxşı adamdı, priliçni adamdır ey, priliçni, abırlı, həyalıdı. Allah bilir, başı nələr çəkib?! Deyirlər, qabaq ailəsi varmış, hamsı da birdən qırılıb, hə, bədbəxtin, ay Ələsgər?

ƏLƏSGƏR. Belə danışirlar. Vallah, nə bilim, dəhşətdir...

FİRUZƏ. Dəhşət olmayanda, bəs nədir?!

Arzu otağa daxil olur. Firuzə söhbəti dəyişir.

Oy, bu don sənə necə yaraşır?!

ƏLƏSGƏR. Mübarəkdi!

ARZU. Bundan sonra, evdə həftədə bir dəfə divar qəzeti çıxaracağam!

FİRUZƏ. A-a-a... evdə də divar qəzeti olar?

ARZU. Olar! Mən çıxaracağam, siz də baxacaqsız! Sizə deməyə sözlərim var!

FİRUZƏ. O sözləri elə ağzınla de, biz də qulaq asağ də...

ARZU. Yox, onları divar qəzetində yazacağam! Baş məqalədə sizi tənqid edəcəyəm!

ƏLƏSGƏR. Bizi?!

ARZU. Hə, sizi! "Koroğlu" operasını da tənqid edəcəyəm!

FİRUZƏ. A-a-a... Bəs, o operadan xoşun gəlirdi?! Neçə dəfə baxmışdın, məni də dartıb aparmışdın ora?!

ARZU. Əvvələr xoşum gəlirdi. Bəstəkar bizim gözümüzdə gül üfürüb, indi başa düşürəm! Bəstəkar Üzeyir Hacıbəyov ona görə "Koroğlu"nu yazıb ki, müasir mövzuda opera yazmasın! Bəstəkar müasir mövzudan qaçıb! O opera, gərək kolxozdan olaydı! İndi xan, padşah yoxdur. Koroğlu, gərək qolçomaqlara qarşı mübarizə aparaydı! Kitabxanada pioner disputu keçirəcəyik. Mən bu barədə

məruzə edəcəyəm, bəstəkarı da çağıracaq ki, nəticə çıxarsın!

ƏLƏSGƏR. Tarix bəyəm bizim deyil?! Koroğlu qəhrəman olub, xalqın azadlığı uğrunda xanlarla, sultanlarla döyüşə girib...

ARZU. Bəs Pavlik Morozov?!

ƏLƏSGƏR. O da qəhrəmandır. Mən bir söz demirəm ki...

ARZU. Koroğlu xanlara qarşı vuruşub, Pavlik Morozov isə qolçomaqlara qarşı. Hətta, atasını da, babasını da ifşa edib! Hansı vacibdir?! "Koroğlu" operası gərək müasir mövzuda olaydı.

ƏLƏSGƏR. Axı hər mövzunun öz yeri var də...

Pauza.

ARZU (diqqətlə atasına baxaraq). Sən müasir mövzunun əleyhinəsən?

ƏLƏSGƏR (hürkmüş). Yox, əleyhinə deyiləm...

ARZU. Qurtardı getdi! (Əlindəki kağızı göstərir) Bu sorğu anketidir, pioner baş dəstə

rəhbərimiz paylayıb. Beş sual var burda, hamısına cavab yazmışam, qulaq asın! (Əlindəki kağızı oxuyur.) Birinci sual – "Ən çox sevdiyin insan?" Cavab – "İosif Vissarionoviç Stalin!" (Ələsgər müəllimə.) Guya ki, başqa cavab ola bilər?..

ƏLƏSGƏR. Hə də!..

ARZU (oxuyur). İkinci sual – "Sənə ən doğma adam?" Cavab - "İosif Vissarionoviç Stalin!" (Firuzəyə.) Düzdü?

FİRUZƏ. Vallah...

ƏLƏSGƏR (tələsik arvadının sözünü kəsir). Əlbəttə, düzdü!

ARZU (oxuyur). Üçüncü sual – "Ən çox sevdiyin ədəbi qəhrəman?" Cavab – "Pavlik Morozov." Dördüncü sual – "Ən çox sevdiyin yazıçı?" Cavab – "Sevimli qəhrəman Pavlik Marozov haqqında əsər yazmış Vitaliy Qubarev."" Beşinci sual – "Kimə nifrət edirsən?" Cavab – "Hüseyn Cavidə, Əhməd Cavada, Abbas Mirzə Şərifzadəyə, Mikayıl Müşviqə, Ülvi Rəcəbə və bütün başqa alçaq faşistlərə. Çünki onlar sovet pionerlərinin xoşbəxt həyatını məhv etmək istəyirdilər!" Necədir?

Pauza.

Hə?

ƏLƏSGƏR. Yaxşıdır...

ARZU (Stalinlə ona gül verən balaca qızın divardan asılmış şəkilini göstərir). O şəkilin də, bude, balacasını almışam. (Göstərir.) Divar qəzetinin ortasına yapışdıracağam. Bu, qəzetin daimi materialı olacaq! Çünki, Stalin baba ilə qucaqlaşan o qız, dünyanın ən bəxtəvər qızı Gerya Markizovadır. Stalin baba onu qucaqlayıb öpür. Gerya Markizova ən xoşbəxt sovet qızıdır. (Şəkli öpür və otaqdan çıxır.)

Ələsgər məhəttəl qalib.

FİRUZƏ. Arzuya dil yetirmək çətin məsələdi. Zəmanə uşağıdı də, qoy belə də olsun, diribaş olsun. Qız uşağıdı... Biz ömrü boyu onun yanında olmayacağıq ki, günlərin bir günü köçüb gedəcəyik bu dünyadan. Qoy, Arzu öz haqqını tələb etməyi bacarsın. İndiki zəmanə ki, Əflatun kimi adamları yetişdirib, qoy Arzu həmin adamlarla danışmağı bacarsın!

ƏLƏSGƏR. Nə deyim, vallah...

MÜƏLLİF. Əlbəttə, Arzunun xəbəri yox idi ki, indi, bu gün, bax, bu qış günü o balaca qız, həmin o Gerya Markizova Qazaxıstanda sürgündədir. Bu qızın atası Buryat Muxtar Sovet Respublikasını yaradanlardan biri, görkəmli buryat bolşeviki Ərdan Markizov 1937-ci ildə xalq düşməni kimi ifşa olunub və onu yapon casusu kimi güllələyiblər. Gelyanın anasını həbs ediblər. Gelya, özündən iki yaş böyük qardaşı ilə tək qalıb, ata yox, ana yox, Stalinin Kremldə o balaca buryat qızına bağlı olduğu bir patefonla, bax, o şəkil isə onlara yadigar qalıb...

FİRUZƏ. Hə, zəmanə uşağıdır. Qoy, belə də olsun. Belə olmasa, Əflatun kimi nadürüstlərlə bir ölkədə yaşamaq çətin olar.

Qapı döyülür və ər-arvad bu qəfil qapı döyüntüsündən hürküb bir-birinə baxır.

Pauza.

ARZU (qaça-qaça gəlir). Qonaqlar gəldi...

Ələsgər müəllim gedib qapını açır. Firuddin müəllim arvadı ilə daxil olur.

ƏLƏSGƏR. Xoş gəlmisiniz! Buyurun!

FİRUZƏ. Xoş gəlmisiniz! Keçin!

FİRUDİN. Axşamınız xeyir! Xoş günlərə gələk. Əcəb qar yağır.

ƏLƏSGƏR. Hə, tərtəmiz, ağappaq... Soyunun, buyurun!

FİRUDİN. Səni təbrik edirik! Böyük qız olasan! Xoşbəxt olasan!

ARZU. Sağ olun! Mən onsuz da xoşbəxt sovet pioneriyəm!

FİRUDİN (gülür). Sən bir bunun dilinə bax e!..

ARVADI. Zəmanə uşağıdır də!

Xıdır müəllim daxil olur. Sonra Kələntər müəllim arvadı ilə gəlir. Görüşürlər.

KƏLƏNTƏR (mizə baxaraq). Əla! Əla! Mənim bəxtim lap əvvəldən gətirib. Yeddi qız

atası olanda, nə olar?! Bizim arvad yarımca kilo ətdən o qədər çoxlu, özü də dadlı xörək bişirir ki, yeyib qurtara bilmirik! Heç nədən bir şey bişirir! Allaha and olsun! Qarın da ki, tox oldu, vəssalam, deməli, işlər əladır, kimyanı da uşaqlara yaxşı öyrədəcəksən!

Qapı döyülür. Əlibala müəllim gəlir. Görüşürlər.

ƏLƏSGƏR. Yenə vurmusan?

ƏLİBALA (qulağına) Əşşi, vurmayım, nə edim?! Görmürsən, nə qayıırırlar, köpəyuşağı?! Mən də köhnə kommunistəm də, biz belə demişdik bəyəm?! (Bərkdən.) Bizim Sofya Kovalevskayamızın bu gün on üç yaşı tamam olur. İndi bunu ancaq biz qeyd edirik. Gələcək yubileylərini isə, bütün elmi ictimaiyyət qeyd edəcək! Görərsiniz! Riyaziyyatda bu qızın istedadına söz yoxdur!

Yenə qapı döyülür. Xosrov müəllim arvadı ilə daxil olur. Hamı stolun arxasında əyləşir.

ƏLƏSGƏR. Gəlin, Kələntər müəllimi masabəyi seçək!

Səs-küy.

- Əla!

- Çox gözəl!

- Mübarək olsun!

KƏLƏNTƏR (ayağa qalxır). Onda badələri süzün, qədəhləri doldurun, mənə də konyak süzün!..

Ələsgər qədəhləri dolurur.

(Arzuya baxaraq). Əziz dostlar, bu gün bizim bu gözəl qızımızın...

XIDIR (ayağa qalxaraq onun sözünü kəsir). Bir dəqiqə! Bir dəqiqə, yoldaşlar! İcazə verin, bu gözəl gündə ilk sözü mən deyim! Mən bir söz deyim, ondan sonra Kələntər müəllim nə qədər istəyir, söz desin! Ürəyimdə sözüm var, yoldaşlar! Onu gərək deyim! Gəlin bu gözəl axşamda ilk qədəhləri atamız, rəhbərimiz, əziz Stalin yoldaşın sağlığına içək! Yaşasın! Min il yaşasın İosif Vissarionoviç Stalin! Tarixin ən müdrik adamıdır yoldaş Stalin! Təsadüfi deyildir ki, yoldaş Stalin yetmiş iki dil bilir! (Qədəhi başına çəkir, sonra boş qədəhi tərsinə stolun üstünə qoyur.)

Pauza.

ƏLƏSGƏR (cəld ayağa qalxır). Gözəl sağlıqdır! Qalxın ayağa dostlar!

Hamı ayağa qalxır.

Xıdır müəllim ürəyimizdən xəbər verdi! Əziz Stalin yoldaşın sağlığına!

XOSROV (arvadına). Sənin sağlığına!

Hamı içir və yenə sakitlik çökür. İşıq sönür.

O n u n c u ş ə k i l

M i r C ə f ə r B a ğ ı r o v, O s t a ş k o v.

Səhnənin o biri tərəfində işıq yanır. Bakı. İstintaq otağı. Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyasının Birinci katibi Mir Cəfər Bağirovun eynəyinin girdə və qalın şüşələri işıqda parlayır. Üz-gözü qançır içində olan Ostaşkov dizləri üstə Mir Cəfər Bağirovun qarşısındadır.

OSTAŞKOV. Kak xoroşo çto vı prişli!.. Kak xoroşo çto vı prişli!.. Tovariş Baqirov, eto ya... Ostaşkov... Bıvşiy sekretar Bakinskoqo Komiteta Partii... Ostaşkov... tovariş Baqirov... Vaş soratnik!.. Vı niçeqo ne znaete o koşmarax v NKVD, tovariş Baqirov!.. Eto ujas... Vı ne možete sebe daje predstavit, tovariş Baqirov!.. Kak xoroşo çto vı prişli!.. U menya vımoqayut priznaniye v kontrevolyusionnix prestupleniyax... Vı je znaete menya... Menya znayet tovariş Stalin!.. Kakoy je ya kontrevolyusioner?! Kak xoroşo çto vı prişli!.. Tut fabrikuyut delo na rukovoditeley partii, pravitelstvo, na soratnikov

tovarişa Stalina!.. Pomoqite... Pomoqite... Tovariş Baqirov!.. Ya je vmeste s tovarişem Stalinim vel podpolnuyu rabotu v tsarskoy Rossii... V Baku... Vı je znayete eto, tovariş Baqirov! Ya je bı ryadom s vami... mı je s vami vmeste uniçtojali nastoyaşix vraqov sovetskoqo stroya!.. Pomoqite, tovariş Baqirov!..

M.C.Baqirov əsəbi halda təpiyi ilə vurub onu yerə sərir və sürətlə səhnədən çıxır.

İşıq sönr.

On birinci şəkil

Ələsgər, Firuzə, Kələntər, arvadı,
Xıdır, Xosrov, arvadı, Əlibala, Arzu.

Yenə səhnənin o biri küncündə işıq yanır. Ələsgər müəllimin evində qonaqlıq davam edir. Kələntər müəllim yenə ayağa qalxır.

KƏLƏNTƏR. Qədəhləri doldurun! Bax, belə!.. Əlibala müəllim, elə-belə söz deyən deyil!.. Bax (Arzuya baxır.), bizim bu gözəl qızımıza deyir ki, Sofya Kovalevskaya olacaq! Mən lap yüz faiz inanıram buna! Ona görə də, bu qədəhləri içək...

XIDİR (hövlnak ayağa qalxaraq). Əziz dostlar, tamadadan min dəfə üzr istəyirəm ki, onu afsaytda qoyuram. Ancaq ürəyimə bir gözəl sağlıq gəlib ki, onu da mən bu gözəl məclisdə deməliyəm. Bu qədəhləri qaldıra q yoldaş Stalinin yaxın silahdaşı və tələbəsi, Azərbaycan zəhmətkeşlərinin qayğıkeş atası, əziz Mir Cəfər Baqirov yoldaşın sağlığına! Yaşasın, min yaşasın yoldaş Mir Cəfər Baqirov!

Pauza.

Xıdır əvvəlcə əlindəki qədəhi başına çəkmək istəyir, sonra dayanır və yavaş-yavaş qəzəbə keçən bir təəccüblə bir-bir məclis əhlinə baxır. Xosrov müəllim onun o baxışları altında ayağa qalxır.

XOSROV (əsəbi). Mir Cəfər Baqirov yoldaş bizim rəhbərimizdir. Düzdür. Amma niyə qoymursuz səhərdən bəri, bu gözəl qızın sağlığına içək?! Bu gözəl qızı təbrik edək?!

Pauza. Hamı şaşırıb. Ələsgər müəllim özünə gələrək ayağa qalxır.

ƏLƏSGƏR. Bir dəqiqə, Xosrov müəllim, bir dəqiqə! Arzu qaçmır ki, buradadır, özümüzünküdür, sağlığına da içəcəyik, sözüümüzü də deyəcəyik. Ancaq bu qədəhləri qaldıra q Xıdır

müəllim deyən sağlığa! Doğrusu, bizi qabaqladı Xıdır müəllim. Yaxşı da etdi! Sağ olsun! Yoldaş Mir Cəfər Baqirovun sağlığına! O böyük insan başımızın üstündən əskik olmasın! Yoldaş Stalinin sevimli şagirdi və silahdaşı kimi, həmişə bizə bu cür müdrik rəhbərlik eləsin! Həmişə bizə belə yol göstərsin!

Hamı ayağa qalxıb qədəhləri içir.

İndi isə Arzudan xahiş edək, bizə bir şer desin.

Arzu səhnənin ortasına gəlir.

ARZU (sinəsini irəli verərək əzbər söyləyir).

Bəşər dühasının sönməz ulduzu,

Əziz rəhbərimiz, atamız Stalin!

Ürəyimiz, sevgimizin sonsuzu

Bil ki, əzəl gündən sənindir, sən!

Ey bütün ellərin şöhrəti, şanı,

Aparırsan bizi zəfərlərə sən!

Əməlin qərq edib nura cahanı!

Bir nəğmə çağlayır mənə sinəmdən:

Eşq olsun Stalinə!

Yaşasın Stalin!
Həyatın mənası
Məzmunudur o!

Ələsgər müəllim canfəşanlıqla əl çalır. Qonaqlar da ona baxıb əl çalır. Amma səhnədə açıq-aşkar bir pərtlik var. Firuzə pəfonu işə salır. Heç kim dinmir.

KƏLƏNTƏR. Yaxşı məclis keçirdik! Hayıf ki, mən tez getməliyəm. O gün olsun ki... Arzu balanın iyirmi illiyini keçirək...

FİRUZƏ. Çox sağ olun...

KƏLƏNTƏR. Firuzə xanımın da süfrəsinə söz ola bilməz...

O birilər də qalxır. Geyinirlər.

ƏLİBALA. Çox yaxşı keçdi məclis!.. (Ələsgərin qulağına.) Ancaq... bu zalım oğlu zalım... Xosrov müəllimin başına allah bir az ağıl qoysun!..

ƏLƏSGƏR. Fikir vermə, keçdi getdi... Bu barədə nə qədər az söz-söhbət olsa, bir elə yaxşıdı... Heç nə olmayıb, üstünü vurma...

KƏLƏNTƏR. Mən harada vuracağam üstünü?.. (Həyəcanla pıçıldayır.) Qorxuram!.. Qorxuram!.. Yeddi qızın atasıyam!..

ƏLƏSGƏR. Sakit ol, əşşi, nə olacaq sənə?! Sənə nə dəxli var?!.

Qonaqlar görüşüb otaqdan çıxır. Kələntərlə Ələsgər qalır. Sakit ol, qazan qaynasa, o bədbəxt oğlu Xosrovun başında qaynayacaq...

KƏLƏNTƏR (yavaşdan). Deyirsən, yəni mənə bir şey olmayacaq ki?!

ƏLƏSGƏR. Nə olacaq?.. Heç nə...

KƏLƏNTƏR. Bəs sənə?!

ƏLƏSGƏR (təlaşla). Mənə?.. Mənə də, sən kim... dəxli yoxdur!

KƏLƏNTƏR. Axı sən evində olub?!

ƏLƏSGƏR (daha artıq bir təlaşla). Nə olsun?.. Deyirsən yəni, o köpəyoğlu Xıdır gedib xəbər verəcək?!

KƏLƏNTƏR. Mən özüm köhnə Bakılıyam... Bu Xıdırgil... Bunlar nəsillikə pis adam olublar! Bunun atası hambal Orduxan bir kasa bozbaşdan ötrü hazırmış, bütün Bakını sata! Allaha təvəkkül!.. Yaxşı, xudahafiz...

Kələntər çıxır. Firuzə mizi yığışdırır. Arzu qonaqların ardınca baxır. Ələsgər şəstlə Arzuya.

ƏLƏSGƏR. Hə, Arzu, necə oldu?! Gördün, sən ad gününü necə keçirdik?!

ARZU (eləcə qapıya tərəf baxaraq). Divar qəzetində Xosrov müəllimi tənqid edəcəyəm!

ƏLƏSGƏR. Niyə?

ARZU. Bəs görmədin?!

ƏLƏSGƏR. Nəyi?..

ARZU. Xosrov müəllim Stalin babanın sevimli şagirdi Mir Cəfər Bağirovun sağlığına içmədi!

ƏLƏSGƏR (özünü saxlaya bilmir). Ay qız... Siz necə adamsınız?! Bəs o, sən sağlığına içmək istəyirdi də!..

ARZU. Nə olsun? Sən özün dedin ki, mən sağlığıma həmişə içmək olar. Ancaq rəhbərin sağlığına birinci içmək lazımdır! Sən də, bir şeyi düz eləmədin!

ƏLƏSGƏR. Mən?! Nəyi?..

ARZU. Sən dedin, Arzu özümüzünküdür, onun sağlığına sonra içərik. Belə çıxır ki, rəhbərlər özümüzünkü deyil?!

ƏLƏSGƏR (mat qalıb.) Mənim daha sənə heç bir sözüm yoxdu...

ARZU. Nədi, düz demirəm?!

ƏLƏSGƏR (özünü ələ alır). Özümüzünküdür, əlbəttə... Ola bilsin ki, mən fikrimi düzgün çatdırmamışam... Amma sən də... Xosrov müəllimi düz başa düşməmişən... Xosrov müəllim o cür demək istəmirdi...

ARZU. Bəs nə cür demək istəyirdi?!

ƏLƏSGƏR. Demək istəyirdi ki... Bilirsən, elə şeylər var ki... sən hələ balacasan, başa düşmürsən...

ARZU. Başa düşmürəm?!

ƏLƏSGƏR. Başa düşmürsən... Sən ağıllı qızısan... Amma elə şeylər var ki...

ARZU. Çox yaxşı... Onda, bizim divar qəzetində sən mənə cavab yazarsan!

ƏLƏSGƏR. Belə şeyləri yazmaq olmaz...

ARZU. Niyə?

Pauza. Arzu otaqdan çıxır.

ƏLƏSGƏR (özünü sakitləşdirir). Heç nə olmaz... (Firuzəyə baxır.) Sən... sən niyə ağlayırsan?

FİRUZƏ (hıçqıra-hıçqıra). Görmədin?.. Qorxuram...

ƏLƏSGƏR. Heç nə olmaz! Nə olacaq axı?.. Lap gözəl keçdi qonaqlıq... Bir söz idi... dedi də... sonrası yaxşı oldu... Hər şeyi yuyub apardı... Stalinin də sağlığına içdik, bizimkinin də... Heç nə olmaz...

İşıq sönr.

On ikinci şəkil

Firudin, Ələsgər, Əlibala, Xosrov, Müəllif, Xıdır.

İşıq yenə səhnənin əks tərəfində yanır. Bakı. Məktəb.

FİRUDİN. O əclafı görürsən?!

ƏLƏSGƏR. Kimi söyləyirsən? Nə olub axı sizə? Kimi deyirsən?

FİRUDİN. Necə kimi? Xıdırı! İndicə yaxınlaşıb məndən soruşur ki, dünənki hadisəni bu gün partiya bürosunun iclasına qoyacaqsan, ya yox?! Özü də elə-belə soruşmur ey, hədə ilə soruşur...

ƏLƏSGƏR. Vay, sənənin imanına tüpürüm!..

FİRUDİN. Sən də belə adamı məclisə çağırırsan!..

ƏLƏSGƏR. Sizə görə çağırırdım də! Deyirdim ki, o imansızın sizlərlə işi olmasın!.. Mən nə bilim ki, Allah Xosrovun aqlını başından alıb... Nə bilim, qanadıma baxmışdım?!

Əlibala səhnəyə daxil olur. Firudin gedir.

ƏLİBALA. Salam.

ƏLƏSGƏR. Salam.

ƏLİBALA. Nə var, nə yox?

ƏLƏSGƏR. Nə olacaq, sağlığın.

ƏLİBALA. Bilirsən, nə var?! Dünən içməyimə baxma, araq tutmurdu məni... Bütün gecəni fikirləşmişəm... İyirmi ilin partiyaçısıyam! Uşaq deyiləm mən! Sinəmi qabağa verib Xosrovu müdafiə edəcəyəm! Mən hələ bolşevik vicdanımı itirməmişəm! Amma çoxları itirib!... Mən...

ƏLƏSGƏR. Əşşi, hələ bir dayan görək... Nə olub?..

ƏLİBALA. Necə, nə olub?! Ay kişi yatmışsan?! Bütün məktəb soruşur ki, dünən Ələsgər müəllimgildə nə hadisə baş verib? Xıdır yayıb hamıya. Kimi görür, deyir ki, baxarsız nə oyun açacağam o uzun biqeyrətin başına! Xosrovu deyir...

ƏLƏSGƏR. Nə alçaq imiş ə, bu?!

Xosrov səhnəyə daxil olur. Əlibala çıxır.

ƏLƏSGƏR. Əşşi, Xosrov müəllim... Sənə nə olacaqdı... onun... o... onun sağlığına içsəydin... hə?.. İstəmirsən, ürəyində başqa sağlığa iç də... Sənin ürəyinə girən var?! Uşaqsan sən?! Bu qədər müddətdir, sən bu zırıltını görmürsən?! İndi nə sarını udmusan?

XOSROV. Bilmirəm... Vallah bilmirəm... necə oldu... O sözlər ağımdan çıxdı... sizi də

pis vəziyyətdə qoydum... Mən cəhənnəm, qorxuram sizə də söz gələr...

ƏLƏSGƏR (təşvişlə). Bizə niyə?!... Biz nə etmişik ki?!

XOSROV. Nə bilim?.. Adamın ürəyinə hər şey gəlir...

ƏLƏSGƏR. O Xıdırı görmürdün orada sən, ay bədbəxt oğlu?.. Başına söz qəhət idi sənini?! Özün də təzə-təzə bədləyin daşını atmısan... Təzə ailə qurmusan...

Xıdır daxil olur. Xosrov çıxır.

XIDIR (qəzəblə Xosrovun ardınca baxaraq). Ələsgər müəllim, bu cür düşməni qanad altına almaq olmaz! Ancaq siz onu... Elə bilirsiniz ki, dünən başa düşmədim, siz niyə təzədən Mir Cəfər Bağırov yoldaşın haqqında sağlıq dediz?! Ona görə ki, o düşmənin hərəkətini ört-basdır etmək istəyirdiz! Belə zaşitaya keçməklə, mənim vicdanımı susdura bilməzsiz! Mən açıq adamam... Rinqdə də həmişə açıq vuruşmuşam! Məsləhət görürəm sizə ki, o düşməne qəyyumçuluq etməyəsiz! Özünü pis olar! Mən bu işi, belə qoymayacağam! Lap Mir Cəfər Bağırovun özünün qəbuluna gedib çıxacağam.

Səhnə yavaş-yavaş qaranlıqlaşır. İşıq yalnız Xıdırın üzünə düşür.

MÜƏLLİF. Hücuma keçmək lazımdır, hücuma! Futboldakı kimi! Xıdır Orduxan oğlu Qafar zadə nə vaxta qədər dayanıb gözləyəcəkdi?! Nə vaxta qədər adi bir məktəbdə adi idman müəllimi olacaqdı?! Hücuma keçmək lazımdır! Xıdır bütün gecəni yatmamışdı, səhərə kimi fikirləşmişdi. Hücuma olmasa, qələbə də olmayacaq! Bir qara qəpiyə dəyməyən adamlar, görürsən ki, sayıqlıq edir! Hücuma keçir! Xosrov müəllim kimilərini ifşa edir! Yüksək mərtəbələrə qalxır! Lap nazir müavini olur! Bəs Xıdır? Xıdırın onlardan nəyi əskikdir?! Xıdırın bir barmağı ilə qaldırdığı daşı, onlar iki əli ilə də hıqqına-hıqqına qaldıra bilməz! Özü də zəhmətkeş ailəsindən çıxıb! Bu hökumət Xıdırın hökuməti deyil?! Bu qurluş zəhmətkeş qurluşu deyil? Kim Azərbaycan idmanına, Xıdırdan yaxşı rəhbərlik edə bilər?! İdmanı beş barmağı kimi bilir! İdmançıların hamısını tanıyır! Amma Xıdırı heç kim tanımır. Çünki, Xıdır həyatdan geri qalır! Xıdırın qorxmazlığı, Xıdırın kişiliyi, Xıdırın gücü bütün Azərbaycan idmanına lazımdır! Bu qeyrətsiz, vicdansız Xosrovun ifşası Xıdır üçün məşq olmalıdır! Bu məşqdən sonra, böyük oyunlar başlayacaq! Xıdır xalq düşmənlərini ifşa edəcək! Özü də bu ölüvay Əflatun kimi yox! "O adı nədir, şey"dən başqa heç nə bilmir, amma tramvay sürəndən gətirib məktəbin partiya təşkilatının katibi ələyiblər. Qabağa düşəcək, bir-ikisini də burada düşmən kimi ifşa edəcək, sabah da aparıb qoyacaqlar maarif müdiri! Yox, Xıdır bu fürsətdən istifadə etməlidir! Xıdır Azərbaycan idmanına rəhbərlik edəcək! Xıdır öz arzusunu güclü əzələləri ilə həyatın boğazından dartıb çıxardacaq! İstədiyinə nail olacaq! Tribunada partiya və sovet rəhbərləri ilə bir yerdə dayanıb, idmançıların paradını qəbul edəcək! Mir Cəfər Bağırov Xıdırı şəxsən tanıyacaq! Lap... Lap sovet idmanında xidmətlərinə görə Mixail İvanoviç Kalinin Xıdırı orden də verəcək! Niyə olmur?! Xıdır buna layiqdir! Bəlkə... Bəlkə elə yoldaş Stalin özü də Xıdırın adını eşidəcək. Axı yoldaş Stalin sovet idmançıların ən birinci dostudur! Hücuma keçmək lazımdır, hücuma!..

İşıq yenə güclənir və Xıdır bayaqkı kimi yenə Ələsgər müəllimlə üz-üzə dayanıb.

MÜƏLLİF. Xıdır müəllim, əlbəttə, indicə gedib lazımı orqanlara xəbər verəcəkdi. Xosrov müəllimin dünənki hərəkətini şeytanlayacaqdı və Xıdırın gözlərinin içinə baxan Ələsgər müəllimin buna daha heç bir şübhəsi yox idi...

Pauza.

Bu alçaq Xıdır müəllim camaatı bədbəxt edəcəkdi...

Pauza.

Hamını bədbəxt edəcəkdi!.. Hamını!.. Firudin müəllimi də, Kələntər müəllimi də, Əlibala müəllimi də... O, Allah ağlımı almış Xosrov müəllimi də...

Pauza.

Ələsgərin özünü də...

ƏLƏSGƏR (birdən diksinir). Məni niyə?! Məni niyə?!

Səhnə qaranlıqlaşır. İşıq yalnız Ələsgər müəllimin üzünə düşür.

MÜƏLLİF (qaranlıqdan). Bu hökumət şeytan əməlidir... Bu hökumətin Allaha dəxli yoxdu... Bədbəxtin birinin bir sözündən ötrü, bu qədər camaat güdaza gedəcək... Ələsgərin özü

də...

Ələsgər müəllim, elə bil ki, boğulur, havası çatışmır, həyəcanla yaxasının düymələrini açır.

Ələsgərin özü də...

Pauza.

Heç nə etmək mümkün deyil... Onda... onda elə Ələsgərin özü raykoma zəng edib xəbər versin...

Ələsgər müəllim telefona yaxınlaşır. Pauza.

ƏLƏSGƏR (titrəyən əli ilə telefonun dəstəyini götürüb nömrəni yıxır). Alo... Yoldaş Cümşüdlü, sizsiz?

İkinci işıq telefon dəstəyini qulağına tutmuş Cümşüdlünün üzərinə düşür.

CÜMŞÜDLÜ. Eşidirəm sizi!

İşıqlar sönür, sonra səhnə tam işıqlanır. Ələsgər müəllim, əlində portfel, bir tərəfdə dayanaraq başını aşağı salıb. Səhnənin dərinliyində xüsusi bir həvəslə idman edən Xıdır müəllim görünür.

MÜƏLLİF. Ancaq indi Xıdırın da, Ələsgər müəllimin də ağına gəlmirdi ki, çox az vaxt keçəcəkdi və Xıdırın özünü də on dəqiqəlik məhkəmədə xalq düşməni kimi mühakimə edəcəkdilər, qərar çıxaracaqdılar, elə həmin gecə də onu güllələyəcəkdilər.

İşıq sönür.

O n ü ç ü n c ü ş ə k i l

Mir Cəfər Bağırov, Xalq Daxili İşlər komissarı, Müəllif.
Bakı. Azərbaycan Kommunist (bolşeviklər) Partiyası Mərkəzi Komitəsinin birinci katibi Mir Cəfər Bağırovun iş kabinetində. Mir Cəfər Bağırov küçə pəncərəsinin qarşısında dayanıb. Azərbaycan Sovet Sosialist Respublikasının Daxili İşlər komissarı içəri daxil olur.

Pauza.

KOMİSSAR. Salam, Mir Cəfər Abbasoviç!

BAĞIROV (eləcə pəncərədən baxaraq). Keç otur...

Komissar mizin qarşısına gələrək oturmağa cəsarət etmir.

Bayırda hava soyuqdur?..

Pauza.

Sən də maşınla gəzirsən... (Çönüb komissara baxır. Əlləri arasındakı bir dəstə karandaşı qarışdırır-qarışdırır kabinetdə var-gəl edir.) Otur...

Komissar eləcə ayaq üstə dayanıb.

(Var-gəl edə-edə Stalinin divardan asılmış şəklinin qarşısında dayanır, sonra o şəklə işarə edərək.) Necə şəkildir?..

KOMİSSAR (özünü itirmiş). Bəli, Mircəfər Abbasoviç?..

BAĞIROV. Necə şəkildir?

KOMİSSAR (tərəddüdlə). Yaxşı şəkildir!..

BAĞIROV (altdan yuxarı diqqətlə şəkilə baxaraq). Yaxşıdır deyirsən? Təzə əsərdir. Rəssam Vazgen Ağacanyan çəkib, mənə hədiyyə göndərib. Yoldaş Stalini sevir, ona görə? Bəlkə Mir Cəfər Bağırovu çox istəyir, ona görə?

Pauza.

(Yenə var-gəl edə-edə.) Yoxsa tutulmaqdan qorxur, ona görə? (Komissara.) Hə?

Pauza. Komissar özünü tamam itirib.

Yaxşı... Otur... (Eləcə var-gəl edərək.) Təzə nə var?

KOMİSSAR. Bu gün, bir nəfər xalq düşməni həbs olunub...

BAĞIROV (ayaq saxlayıb təəcüblə komissara baxır). Nə olsun ki, bir nəfər xalq düşməni

həbs olunub?

KOMİSSAR. O... Sizlə... Sizi...

BAĞIROV. Nədir?! Söyüb məni?

KOMİSSAR (tələsik). Yox, yox... Sizin sağlığınıza içməkdən imtina edib...

BAĞIROV. Kim?

KOMİSSAR. Müəllimdir... Xosrov Ələkbərli...

BAĞIROV. Haradandır?

KOMİSSAR. Əsli Hadrutdandır, özü indi Bakıda yaşayır.

BAĞIROV. Hadrutdan?

KOMİSSAR. Bəli!

BAĞIROV (var-gəl edərək). Bu cür düşmənlər idi Hadrutda taunu yayan! Harada olub bu əhvalat?

KOMİSSAR. Dünən axşam, məktəb müdirinin qızının ad günündə.

BAĞIROV. Kim çatdırıb?

KOMİSSAR. Bu gün məktəb müdirinin özü zəng edib, rayon partiya Komitəsinə xəbər verib.

BAĞIROV. Yaxşı də, nə cazası var, verin. Bunu nə üçün mənə xüsusi məruzə edirsiniz?

KOMİSSAR. Məktəb müdiri, Mircəfər Abbasoviç... deyirlər... guya sizin tanışınızdır...

Fikirləşdim ki, bəlkə nəşə tapşırığınız olacaq...

BAĞIROV (ayaq saxlayır). Familiyası?

KOMİSSAR. Familyası Babazadədir, yoldaş Bağirov..

BAĞIROV. Babazadə?

KOMİSSAR. Bəli, yoldaş Bağirov!

Pauza.

BAĞIROV. Ələsgər Babazadə?

KOMİSSAR. Bəli, yoldaş Bağirov!

MÜƏLLİF. Bu gün qərribə bir gün idi... Mir Cəfər Bağirov səhər yerindən durandan bəri cürbəcür uşaqlıq xatirələri qəflətən gəlib onun fikrinə qonurdu və onu həmişəki kimi fikrini cəmləməyə, həmişəki kimi bütün varlığıyla işə girişməyə qoymurdu. Babazadə... Ələsgər Babazadə... Yenə birdən-birə o uzaq uşaqlıq çağları yoldaş Bağirovun gözlərinin qabağına gəldi və yoldaş Bağirov "Don Kixot" kitabının bütün bu illər ərzində unudulub getməmiş təsirini, amma həmişəlik, əbədi bir keçmişdə qalmış təsirini birdən-birə yenidən hiss etdi. Bu hissiyyatda bir nisgil var idi... Nə idi o nisgil? Nədən deyirdi? Həyətdəki almalığın bir küncünə qısılib hərisləklə o kitabı oxuyan uşaq Mir Cəfər Bağirovun gözlərinin qabağına gəldi. Düzdür, Mir Cəfər Bağirov, heç vaxt özünü tənha hiss etmirdi, çünki o sovet Azərbaycanının rifahı naminə çalışırdı, o gecə-gündüz bilmədən işıqlı kommünizm idealları uğrunda işləyirdi, yoldaş Stalinin etimadını doğruldurdu və onun bu cür hisslərə qapılmağa heç vaxtı da yox idi. Amma hərdən uşaqlıq çağlarını xatırlayanda, bütün içinə bir həsrət yayılırdı və illər keçdikcə, bu həsrət elə bil ki, daha da artırdı: o gözəl, o qayğısız uşaqlıq çağları, bir də heç vaxt geri qayıtmayacaqdı, çünki, əbədi bir keçmişdə qalmışdı... O "Don Kixot" kitabını Ələsgərdən almışdı. Ələsgər... Ələsgər Babazadə... Yoldaş Bağirovdan üç-dörd yaş böyük idi... Qubada qonşuydular... Həmişə hamını barışdırırdı... Amma zəhmətkeş sinif vecinə deyildi... Onun üçün bəy oğlu ilə, fəhlə balasının fərqi yox idi... Təki öz başı ağrıməsın...

BAĞIROV. Özü raykoma zəng edib deyib?

KOMİSSAR. Bəli, yoldaş Bağirov! Yoldaşlar onu çox yaxşı xarakterizə edirlər...

BAĞIROV (gülümsəyir). Ələsgər Babazadə ona görə raykoma xəbər verməyib ki, yoldaş Bağirovun sağlığına içməmək onu qəzəbləndirib... Ona görə xəbər verib ki, qorxub! Qorxub ki, başqa biri onu qabaqlayar, başı ağrıyar... Deyirsən, məktəb müdiridir?

KOMİSSAR. Bəli, yoldaş Bağirov!

BAĞIROV. O necə məktəb müdiridir ki, terrorçuları evinə yığır?!

Pauza.

KOMİSSAR. Düzdür, Mir Cəfər Abbasoviç...

BAĞIROV (əsəbi halda mizin arxasındakı yerində oturur). Əsl taqsır yoldaş Bağirovun sağlığına içməyəndə deyil, terroristləri başına yığandadır!

KOMİSSAR. Aydınır, yoladaş Bağirov!

MÜƏLLİF. Sovet İttifaqında 1 dekabr 1934-cü ildə qəbul olunmuş qanuna görə terrorçuluğun təşkilində təqsirləndirilən adamlar dərhal güllələnməlidir! Onların müdafiə olunmağa ixtiyarı yoxdur!..

İşıq sönür.

O n d ö r d ü n c ü ş ə k i l

I D u s t a q, Ş a i r, Ə l ə k b ə r o v, X o s r o v, A r - t i s t, F i l o s o f, M a n a f o v, K e ş i k ç i, I I D u s t a q, M ü ə l l i f, d u s t a q l a r.

Bakı. Daxili İşlər Komissarlığının kamerası. Paralel olaraq səhnənin sağ küncündə müstəntiq otağı.

Kamerada dustaqlar. Qapı açılır. İki nəfər keşikçi içəri girir.

KEŞİKÇİ (bərkdən). Manafov!

Familiyası çağırılan dustaq qaçıb çarpayının altına girir. Keşikçilər onu güc ilə dartıb çıxarırlar.

MANAFOV. Mənim vicdanım təmizdir! Mən cəsus deyiləm! Yaşasın yoldaş Stalin! (Çarpayından, dustaqların ayaqlarından yapışır, dırnaqları ilə sement döşəməni cırmaqlayır.). Yox!.. Döyməyin məni!..

Keşikçilər onu güclə süpürləyib kameradan çıxarırlar. Bu vaxt üz-gözü qan içində, döyülüb əldən düşmüş başqa bir dustağı kameraya atırlar. Qapı bağlanır.

ŞAİR (diqqətlə döşəməyə sərilmiş yeni dustağa baxır). Bu ki, Hamletdir!

Səhnənin sağ küncündə stolüstü lampa yanır. Müstəntiq Ələkbərov üz-gözü, bədəni qançır içində olan Xosrov müəllimi dindirir.

ƏLƏKBƏROV. Deməli, belə... Hadrutda rus dilində ərizələr yazmağın boynuna alırsan?! Boynuna alırsan ki, Hadrutda rus dilində ərizələr yazırdın?!

XOSROV. Yazırdım...

ƏLƏKBƏROV. Kimə yazırdın?

XOSROV. Camaat xahiş edirdi, mən də yazırdım...

ƏLƏKBƏROV. Yox, yox, bir dəqiqə dayan! Bilmirsən ki, məni aldatmaq mümkün deyil?! Mən Ələkbərovam, başa düşdün?! Müstəntiq Ələkbərov! Başa düşdün, yoxsa, yox?! Mən səndən soruşuram ki, o ərizələri kimin adına yazırdın? Sualıma cavab ver!

XOSROV. Rəhbərlərin adına.

ƏLƏKBƏROV. Buxarinin adına yazırdın?

XOSROV. Nə bilim?

ƏLƏKBƏROV. Hə, yoxsa yox?

XOSROV. Bəlkə də...

ƏLƏKBƏROV. Bəlkəni əkiblər, əvəzində noxud bitib! Bəlkə olmaz! Hə, yoxsa yox? Cavab ver! (Xosrovu vurur.)

Paralel kamerada işıq çoxalır.

ŞAİR. Sakit olun! Bilirsiniz Hamlet nə deyir?

ARTİST. Olum, ya ölüm... budur məsələ! Hankı daha şərəflidir?! Düşməni qəzanın ağır tokatlarına dayanmaq və ya fəna silabının coşğun dalğalarına qarşı qoyub onu qorutmaq, əzmək... Yer üzündən qaldırmaq... ölmək, uyumaq, bu qədər... Qəlbin iztirablarını, yaranmışların

nəsibi olan minlərlə əzabları bir yuxu ilə bitirmək... Belə bir son istənilməzmi?!

İşıq müstəntiqin otağında çoxalır.

XOSROV. Ola bilər...

ƏLƏKBƏROV. Deməli, Rıkovun da adına ərizə yazırdın?

XOSROV. Camaat xahiş edirdi, hərənin bir dərdi-səri var... Xahiş edirdilər... Rıkov o vaxt sovet hökumətinin sədri idi də... Mən də yazırdım...

ƏLƏKBƏROV. Bax belə... Gör nə açılır iç üzün sənini?! Adamı belə danışdırarlar. Müstəntiq Ələkbərovdu həç nə gizlətmək mümkün deyil! Deməli, Buxarindən, Rıkovdan kömək istəyirdin, hə? Zəhmətkeşlər arasında təbliğat aparırdın ki, Buxarin, Rıkov sizə kömək edəcək, hə? Cavab var!

XOSROV. Axı, axı, yoldaş Stalinin də adına ərizələr yazırdım. Ən çox yoldaş Stalinin adına ərizələr yazırdım!

ƏLƏKBƏROV. Əclaf oğlu, əclaf, məni provakasiyaya çəkmək istəyirsən?! (Onu vurur.)

Kamerada işıq çoxalır.

ARTİST. Ölmək... Uyumaq... Uyumaq?... Bəlkə də rüyalar görmək?! Budur işlə məsələnin çətin yeri... Həyatın, boranları keçdikdən sonra, bu ölüm yuxusunda biz nələr görəcəyik? Budur yolun keçidini kəsdirən! Budur bizi uzun həyatın sürüntülərinə məcbur edən! Buna görədir ki, fəlakət bu qədər sürəklidir.

Müstəntiqin otağında işıq çoxalır.

ƏLƏKBƏROV. Deməli, belə?! Bu kitab sənindir?

XOSROV. Bəli...

ƏLƏKBƏROV. Əlbəttə, sənindir. Bunu necə danasan, hə ?!

XOSROV. Mən danmıram ki...

ƏLƏKBƏROV. Dana da bilməzsən!

XOSROV. Bəli, mənimdir! Mənim kitabımdır! Danmıram!

ƏLƏKBƏROV. İstintaqa kömək etmək istəyirsən?! Ona görə danmırsan? Xeyr. Ona görə boynuna alırsan ki, başqa əlacın yoxdur. Müstəntiq Ələkbərov səni divara dirəyib! Oxumusan bu kitabı? Neçə dəfə oxumusan?

XOSROV. Bir dəfə.

ƏLƏKBƏROV. Düzünü de!

XOSROV. Düzünü deyirəm də!

ƏLƏKBƏROV. Sən dedin, müstəntiq Ələkbərov da inandı, hə?! Cəmi bir dəfə oxumusan, hə?

XOSROV. Bəli...

ƏLƏKBƏROV. Danmaq istəyirsən, hə? İstintaqı səhv yola yönəltmək istəyirsən, hə? Baxarıq! Haradandır səndə bu kitab? XOSROV. Bağışlayıblar.

ƏLƏKBƏROV. Kim bağışlayıb?

MÜƏLLİF. Professor Zilberin kiçik qardaşı Veniamin Kaverin o vaxt gənc yazıçı idi, Moskvada yeni kitabı çıxmışdı: "Xazanın sonu"...

XOSROV. Professor Zilber o kitabı özü ilə... Hadruta gətirmişdi...

MÜƏLLİF. Və professor Zilber o kitabı özü ilə Hadruta gətirmişdi. O zaman professor Zilber bir quş olub Hadruta girə bilmiş Xosrov müəllimə baxdı. Professor Zilber bütün ailəsini taun aparmış bu insana nə işə bir şey eləmək, bir yardım göstərmək istəyirdi. Professor Zilber bu adama baxırdı və elə bil ki, onun qarşısında vicdan əzabı çəkirdi. O, ikinci dəfə idi ki, bu adamı görürdü: bir dəfə dünən gecə, Hadruta girmək istəyəndə, bir də ki, indi, ştabda. Bu adam necə gəlib bura çıxmışdı? Ona nə etmək olardı? Heç nə!.. Professor Zilber öz həyatında ilk dəfə idi ki, bu dərəcədə bir dərd altına düşmüş adama rast gəlirdi. Zilber Xosrov müəllimə baxdı, sonra yazı mizinin arxasına keçdi, siyirtməni çəkib həmin kitabı götürdü, açıb ağ üz səhifəsində birçün an da fikirləşmədən avtoqraf yazdı: "Çeloveku, uvidevşemu i perejivşemu ad. Lev Zilber. 8 aprelya 1929. Qadrut." Və professor Zilber gətirib o kitabı Xosrov müəllimə bağışladı...

XOSROV. O kitabı professor Zilber Hadrutda bağışlayıb mənə.

ƏLƏKBƏROV. Yəhudidir?

XOSROV. Bilmirəm...

ƏLƏKBƏROV. Deməli, bilmirsən, hə?! Yaxşı, "Çeloveku, uvidevşemu i perejivşemu ad"... Bunu sənə yazıb?.. Bu yazını da oxumusan?!

XOSROV. Hansı yazını?

ƏLƏKBƏROV. "Çeloveku, uvidevşemu i perejivşemu ad."

XOSROV. Əlbəttə, oxumuşam...

ƏLƏKBƏROV. Bax belə! Deməli, xalq sosializm qurur, amma sən cəhənnəmdə yaşayırsan də?! Sovet İttifaqı, Sovet Azərbaycanı sənün üçün cəhənnəmdir, hə?! Cavab ver! (Xosrovu vurur.)

Kamerada işıq çoxalır.

ARTİST. Yoxsa, dünyanın bu zülüm-fəsadına, hökəmlərin təkəbbürünə, güclülərin təhqirinə, qaytarılmış, tapdanmış bir eşqin acı izzətlərinə, qanunların boşluğuna, hakimlərin utanmazlığına, rəzillərin xidmətlərinə qarşı coşan nifrətlərə kim dayanmaq istərdi? Halbuki, bir xəncər bizi bunların hamısından əbədilik qurtara bilər!..

Müstəntiqin otağında işıq çoxalır.

ƏLƏKBƏROV. Cavab ver! Sovet Azərbaycanı, Sovet İttifaqı sənün üçün cəhənnəmdir?! Tez cavab ver! Hə, yoxsa, yox! Fikirləşmə, cavab ver!

XOSROV. Yox... O vaxt Hadrutda taun epidemiyası var idi...

ƏLƏKBƏROV. Bəlkə, elə yəhudilərə qoşulub, o epidemiyayı sən özün yaymısan Hadrutda, hə?

XOSROV. Professor Zilber Hadrutu taundan qurtardı...

ƏLƏKBƏROV. Elə bilirsən heç nədən xəbərimiz yoxdur?! Neçə dəfə oxumusan bu kitabı? Boynuna al!.. Neçə dəfə?

XOSROV. Bir dəfə oxumuşam...

ƏLƏKBƏROV. Əclaf oğlu əclaf! İstintaqı azdırmaq istəyirsən?! Svoloç! (Xosrovu vurur.)

Xosrov huşunu itirib oturduğu kətildən yerə sürüşür. Keşikçilər onu aparır. Kamerada işıq çoxalır.

ARTİST. Acı həyatın ağır cəbrini nifrət və göz yaşlarıyla kim daşımaq istərdi? Yalnız bir qorxu... Orada nə olacaqdır?.. Orada... O bilinməz vadedə ki, oradan bu vaxta qədər kimsə qayıtmamışdır... İradə sarsılır və bizi bilinməz bir aləmə atılmaqdan, acı izzətlərə dayanmağa məcbur edir. Qorxaq fikrin müdhiş etirafı, qəti bir iradənin iti boyası, təfəkküratın zülmətinə qarşı solur. Düşündükcə, tələsik həyəcanların cəsarəti sönür... Fikir işə keçməyir... Sus, Ofeliya! Gözəl pəri, öz dualarında mənim də günahlarımı xatırlat...(Gülümşəyərək səndələyir, amma yıxılmaz, sonra xəyalən tamaşaçılardan gül alır və o gülləri sinəsinə sıxır.) Bu, mənim səhnədə aldığı sonuncu gül dəstəsidir?!

Qapı açılır. Xosrovu kameraya atırlar. Artist ona tərəf addımlamaq istəyəndə yıxılır. Şair onu qucaqlayır.

Əlini məndən çək, zavallı! Məgər sən mənim kim olduğumu bilmirsənmi?! Mən xalqın düşməniyəm! Mən terrorçuyam! Mən casusam! Əlini çək, şair!.. Ah zavallı!... Yoxsa, artıq sənə də yoluxub bu mərhəmət xəstəliyi?!

Şair onu ehmalla yerə uzadır.

FİLOSOF (öz-özünə). Artist - məhbus! Tamaşaçılar - məhbus! Yalnız Şekspir bütün dövrlərin Şekspiridir! Şekspir əbədi bir azadlıq içindədir, onunçün keçilməz divar, adlanmaz sərhəd yoxdur! Onun üçün bu kamera da yoxdur! Onun üçün Sovet İttifaqı da yoxdur! Onun üçün yoldaş Stalin də yoxdur!

DUSTAQLAR (dəhşət içində):

- Sus-s-s!..
- Sus-s-s!..
- Sus-s-s!..

Qapı açılır.

KEŞİKÇİ. Şərifzadə!

Artist güclə ayağa qalxır, dustaqları bir-bir gözdən keçirir və səhnədəymiş kimi, qürurla kameradan çıxır.

Pauza.

FİLOSOF (bir-bir kameradakı dustaqlara yaxınlaşaraq). Şair... dramaturq... əbədiyyatşünas... folklorçu... dilçi...

nəşriyyat müdiri... kitabxanaçı... redaktor... müəllim... Mən də filosof... (Bərkdən gülür.) Görəsən, Lenin sağ qalsaydı, indi onu da "xalq düşməni" kimi həbs edərdilər?! Marksı, Engelsi güllələyirdilər?! (Yenə bir-bir dustaqlara yaxınlaşaraq.) İngilis cəsusı... terrorçu... alman cəsusı... pantürkist... beynəlxalq imperializmin agentı... panislamist... trotskiçi... yapon cəsusı... (Qışqırır.) Bəs monqol cəsusı hanı? (Daha da bərkdən qışqırır.) Hanı? Hanı? (çığırtı ilə.) Gərək Marksı güllələyəydilər!

DUSTAQLAR (pıçıltı ilə):

- Hə!..
- Hə!..
- Hə!..

FİLOSOF. Gərək Engelsi güllələyəydilər!

DUSTAQLAR (pıçıltı ilə):

- Hə!..
- Hə!..
- Hə!..

FİLOSOF. Lenini də!

DUSTAQLAR (pıçıltı ilə):

- Hə!..
- Hə!..
- Hə!..

FİLOSOF. Gərək... Gərək Stalini də güllələyəydilər!

DUSTAQLAR (dəhşətlə):

- Sus-s-s!..
- Sus-s-s!..
- Sus-s-s!..

FİLOSOF (gözündə qalın şüşəli eynək olan dustaqlardan birinə yaxınlaşaraq). O-o-o!.. Yoldaş Mir Cəfər Bağirov!..

II DUSTAQ. Yox, mən yoldaş Bağirov deyiləm!

FİLOSOF. Bura sovet kamerasıdır! Burada danmaq olmaz! Sən yoldaş Bağirovsan!

DUSTAQLAR:

- Boynuna al!..
- Boynuna al!..
- Boynuna al!..

Bu an Xosrov vəhşi bir qışqırıqla Bağirovu xatırladan o bir nəfərin üstünə atılır.

XOSROV (onun yaxasından yapışaraq). Sən taunsan! Taunsan! Taunsan! Taunsan! Taunsan! Taun! Taun! Sən Taunsan! Taun!

II DUSTAQ (güclə yaxasını onun əlindən çəkərək yerə çöküb ağlaya-ağlaya). Bəs, siz məndən nə istəyirsiniz?! Siz!.. Siz!.. Axı siz niyə mənə işgəncə verirsiniz? Onlar öldürür məni, bəs siz?! Siz niyə?!

Pauza.

Qapı açılır və keşikçi içəri girir.

KEŞİKÇİ (kağızdan oxuyur). Xosrov Ələkbərli!..

İşiq sönür.

O n b e ş i n c i ş ə k i l

Ə f l a t u n, C ü m ş ü d l ü, A r z u.

Bakı. Məktəb. Miting gedir. Əflatun müəllim danışır, Cümşüdlü xitabət kürsüsünün yanında dayanıb.

ƏFLATUN. Bu gün, növbəti... o adı nədir, şey, növbəti "izhari-nifrət" mitinqində çıxış etmək üçün, söz verilir məktəbimizin şagirdi, o adı nədir, şey, xalq düşməni, terrorçu, maskalanıb məktəbimizin, o adı nədir, şey, keçmiş müdiri olmuş Ələsgər Babazadənin qızı Arzuya!

Arzu alqışlar altında, əlində kitablar, gəlir. Cümşüdlü onun qolundan tutub xitabət kürsüsünün arxasına çəkir.

CÜMŞÜDLÜ. Gəl bura! (Arzunun qolunu əlləyir.) Ay malades! (Gözü ilə az qalır qızı yesin.)

ARZU (ruh yüksəkliyi ilə qışqıra-qışqıra). Yoldaşlar! Mən artıq yeddinci «izhari-nifrət» mitinqində çıxış edib atamı ifşa edirəm!

Alqışlar

Mən bu gün də əliboş gəlməmişəm, evimizin zirzəmisində terrorçu atamın, xalq düşməni olan Əvəz bəydən alıb gizlətdiyi bu kitabları, bu qədim əlyazmaları tapıb gətirmişəm!

Alqışlar.

(Kitabları yuxarı qaldıraraq.) Bu kitablar bizi keçmişə çəkir! Ərəb əlifbası ilə yazılmış bu kitablar bizi dinə çəkir! Ancaq Lenin baba bizə öyrədib: Allah yoxdur!

Alqışlar.

(Daha da bərkdən.) Yoxdur allah!

Alqışlar.

ƏFLATUN (vəcdə gələrək). O adı nədir, şey, əsl pioner belə olar!

Alqışlar.

ARZU. Mən xalq düşməni olan atama nifrət edirəm! Yaşasın əziz atamız, bizə xoşbəxt həyat vermiş Stalin baba!

Alqışlar.

CÜMŞÜDLÜ (Arzunun qolundan tutaraq). Yaşasın xoşbəxt sovet pionerləri!

Alqışlar.

ARZU (daha da bərkdən).

Bəşər dühasının sönməz ulduzu,

Əziz rəhbərimiz, atamız Stalin!

Ürəyimiz, sevgimizin sonsuzu

Bil ki, əzəl gündən sənindir, sənini!

Ey bütün, ellərin şöhrəti, şanı

Aparırsan bizi zəfərlərə sən!

Şe'rin ardı əks-səda ilə eşidilir.

İşiq sönür.

O n a l t ı n c ı ş ə k i l

Sürgündə olan dustaqlar, o cümlədən Xosrov,
Ələkbərov, Qırmızı Yaqub.

Sibir. Dustaqlar kimi isə dəfn edirlər. Müsəlman dəfnidir. 4-5 dustaq çiyində meyd
gətirir. 10-12 dustaq onların ardınca gəlir. Soyuqdur, külək vıyılı ilə əsir.

Və o külək vıyılı altında Arzunun söylədiyi şerin ardı eşidilir:

Əməlin qərq edib nura cahanı!

Bir nəğmə çağlayır mənim sinəmdə:

Eşq olsun Stalinə!

Yaşasın Stalin!

Həyatın mənası,

Məzmunudur o!

Müstəntiq Ələkbərov mollalıq edir və soyuqdan üşüyə-üşüyə əlində tutduğu dəftərdən
avaz ilə oxuyur.

QIRMIZI YAQUB (Xosrova yaxınlaşaraq soyuqdan üşüyə-üşüyə). Allah rəhmət eləsin,
yaxşı kişi idi... (Meyidə işarə edir.) Tatar bolşeviki idi... Çarın vaxtında, yoldaş Stalinlə bir
yerdə, bax, elə burada, bu Narımda sürgündə olmuşdu... 1913-cü ildə... Düz iyirmi dörd ildən
sonra, onu tutub yenə bura sürgün eləmişdilər... Bir dəri, bir sümük qalmışdı bədbəxt oğlu...
Amma əqidə adamı idi! Öləndə də axırıncı sözü: "Yaşasın yoldaş Stalin!"- oldu... O molla da,
azərbaycanlıdı... Deyirlər vaxtıyla müstəntiq olub... Dəftəri görürsən? Deyir, guya, "Quran"ı
əzbər bilir, dəftərə özü yazıb... Nə bilim, doğrudan "Quran"dı, "Quran" deyil?.. Burada bütün
müsəlmanları o dəfn edir... Bunlar da çeçen, qazax, ləzgi, qabardin, bolqar, inquş, tacik,
qırğızdı... Sonra, öz yemək payını verərsən o mollaya. Biz də verəcəyik... Həmişə belə olur...
Uçitel, deyəsən tanımırısan e, məni?! Neçə gündü, elə mən danışırım, sən susursan...

Xosrov yenə ona baxır, amma yenə də bir söz demir.

Mənəm də, Qırmızı Yaqub... Siyasi dustağam... Dedilər ki, guya mən
revi... (Güclə tələffüz edir.) revi... revizionistəm!.. Uçitel, ancaq zalım uşağı, heç başa salmadı
ki, revi... revizionist nə deməkdi?.. Nə edir bu revi... revizionist ki, belinə 15 il basıb, Sibirə
göndərilər?! Eybi yox, uçitel!.. Biz sənənlə taun görmüşük!.. Sibir nədir ki!.. Biz sənənlə,
uçitel, tauna qalib gəlmişik!.. Yoldaş Stalinin xəbəri yoxdu bu işlərdən. Ondan gizlədirlər bu
işləri. Ancaq xəbər tutacaq yoldaş Stalin! Xəbər tutan kimi, bunların hamısının atasını
yandıracaq!

Küləyin vıyılı daha da çoxalır. Ələkbərov "Quran"dan oxuduğunu bitirir. Dustaqlara
yaxınlaşıb, əl açır və bir-bir yemək payını alır. Bir an Xosrova baxır.

ƏLƏKBƏROV (soyuqdan üşüyə-üşüyə Xosrova). Tanış gəlirsən mənə... Deyəsən
sənənlə bir yerdə işləmişik, hə?

QIRMIZI YAQUB. Yox, əşşi!.. Uçiteldir... Biz onunla tauna qalib gəlmişik!

XOSROV (qəflətən qışqıraraq Qırmızı Yaquba). Yəni qalib gəldiniz tauna?!. Yəni qalib
gəldiniz tauna?! (Ələkbərovun yaxasından yapışır.) Bəs bu nədir?! Hə?! (Kənardə dayanıb
özünü itirmiş Qırmızı Yaquba.) Bəs necə qalib gəlmisiz tauna?! Bəs bu nədir? (Ələkbərovun
yaxasını silkələyə-silkələyə.) Nədir bu? Kimdi bu?

Ələkbərov yaxasını güclə Xosrovun əlindən çəkməyə çalışır. Külək daha da şiddətlənib.

XOSROV (qışqırır). Taun budur!.. Bu!.. Taundur!.. Taun!.. Taun!..

Küləyin vıyılı Xosrovun səsini eşidilməz edir.

İşiq sönür.

İKİNCİ HİSSƏ

On yeddinci şəkil

Arzu, Xosrov.

Bakı. 1964-cü il. Arzunun evi. Həyətdən toyuqların qaqqıltısı eşidilir.

ARZU (öz-özünə). Ay allah, bunlar necə acgöz heyvanlardı belə?! Çinədanları yanmışlar!.. (Pəncərədən qışqırır.) İndicə dənmədim sizə, ay əlaflar?! Hə?!

Qapı döyülür. Arzu deyinə-deyinə qapını açır, Xosrov içəri daxil olur. Çox acgöz heyvandılar!.. (Diqqətlə Xosrova baxır.)

Pauza.

Dayan görüm... (Heyrətlə.) Xosrov müəllim... Hə, özünü, Xosrov müəllim!.. Sənsən?!

Pauza.

Haradan xortlamısan, a kişi?.. Niçəqə sebel!..

Pauza.

Məni tanımadın?.. Mənəm də... Arzu... Arzuyam... Ələsgər müəllimin qızı...

Pauza.

Elə əvvəlki kimi danışib eləyən deyilsən, hə?.. Mən elə bilirdim ki, indi sənin sümüklərin də çürüyüb... (Gülür.) Ancaq yaxşı qalmısan, vallah!.. Keç də, keç içəri, nə bitib qalmısan ayaq üstə?!

Pauza.

Bu boyda Bakıda məni necə tapdın sən, a kişi, hə?!

Xosrov içəri keçir.

Çıxar paltonu.

Xosrov əlindəki bükülünü qapının yanındakı sandıqçanın üstünə qoyur, sonra paltosunu çıxarıb qapının yanındakı asılqandan asır.

(Diqqətlə ona baxaraq.) Səni gördüm, çox şey yadıma düşdü... Haradan gəldin çıxdın sən bura?.. Gəl otur. Əşşi, mənə nə var idi e?.. Tək canım idi! Kələntər müəllimin amma... yazığın yeddi qızı qalmışdı... İkisi öldü... Biri itdi, onu göbrdüm deyən olmadı... Biri özünü balkondan atdı... O biriləri də oldu qəhbə!.. Qonşumuzuydular də... Sən haradan gəlib çıxmısan bura?.. Sənə baxanda qorxuram e-e... Elə bil, ölü dirilib... Kəl, gəl otur.

Həyətdəki toyuqların qaqqıltısı bərkiyir.

(Toyuqların qarasına.) Ay öləsiz sizi! Bu saat, qoy bu supu verim o

acgözlərə... O qədər yemək verirəm ki, bunlara... Astarı üzündən baha başa gəlir. Ancaq yumurtaları dadlı olur şoqəriblərin... Bunları Stavropoldan alıb gətirmişəm...

Pauza.

Çox yaxşı iş görüb gəlmisən... (Kətli göstərir.) Otur burada... Dayan, döşəkcə verim, altına sal...

XOSROV. Yox, lazım deyil. (Oturur.)

ARZU. Necə lazım deyil?! Qup-qurusan... Zapasın-zadın da yoxdu! (Gülür.) Oturacaqsan, taxta sümüklərini kəsəcəm... (Mizin üstündən boşqabı götürür.) Öz supumdu e, qoy verim onlara, yoxsa əlaflar qoymayacaqlar söhbət edək... (Qapını açıb eşiyə çıxır.)

Pauza.

(Həyətdən səsi gəlir.) Alın, ay acgözlər! Öz payımı da sizə verirəm!.. (İçəri girir.) Vay səni, Xosrov müəllim! Niçəqə

sebel!.. Elə əvvəlki adamsan... Elə bil, heç... nə qədər? İyirmi yeddi il keçməyib... Bir danış görək də, nə var, nə yox... Atamı güllələdilər, dedilər "qlavardır"! Bəs səni necə oldu ki, güllələmədilər?.. Birdən stukaç-zad olarsan ha!.. (Gülür.) Sveji çayım var... Qoy, gətirim sənə... Yaxşı mürəbbəm də var... Saratovdan almışam... Orda xalturit eləmirilər... Bizimkilər kimi oğru deyillər... Özü də ucuz... Yaduva gəlir?.. Anam, rəhmətlik, Ordubaddan gəlmiş ləpə qoyardı stolun üstünə... Əlibala müəllim yaduva gəlir?.. Mənə deyirdi ki, Sofya Kovalevskaya olacaqsan! Ay səni... nə olsun ey... Sofya cəmi 41 il

yaşadı. Amma, mənim ölmək fikrim yoxdu! (Gülür.) Pravadniyəm obşi vaqonda, üç gün

yoldayam, iki gün evdə... (Həyətdən yenə toyuqların qaqqıltısı eşidilir.) Öldürsə, məni o toyuqların acgözlüyü öldürəcək... (Bu dəfə bir az isterika ilə gülür.) A kişi, sən gəlmisən bura ki, heç ağzıvı açıb, bir gəlmə söz deməyəsən?.. Yaxşı, çayını iç... Əntiqə mürəbbədir... Saratovdan almışam... Özün təksən?.. Day evlənməmişən? Təksən! Sifətində yazılıb ki, təksən... Kimsəsizin birisən... Bəs kim qulluq eliyir sənə?.. Bəlkə məni alasan, hə?.. (Yenə gülür.) Beləliyimə baxma ha, demə ki, hay-hayı gedib, vay-vayı qalıb!.. Hələ canımda su var, pis döyüləm! (Gülür.) Özü də... peşiman olmazsan ha!.. (Daha da bərkədən gülür.)

Xosrov köhnə güzgünün yuxarısında, divardan asılmış şəkillərə baxır. Şəkillərə baxırsan?.. Hə də, deyirsən ki, bunun nəyinə baxım?.. (Gülür.) Allah kişilərin aqlını alır də!.. (Şəkilləri göstərir.) Üçü də oğlanlarımdı... Bunu görürsən?.. Bunun atası Cümşüdlüdü... Yaduva gəlir?.. Raykomda işləyirdi, məktəbə gəlirdi tez-tez... Əyyaşın, pozğunun biri idi... Oğraş! Məktəbdə "izhari-nifrət" mitinqlərində gəlib əl çalıb, məni nümunə göstərirdi... Sonra guya, bizə yazığı gəldi... Anamı dəlixanaya süpürgəçi düzəltdi... O vaxtdan, elə gözü var idi məndə... Köpəyoğlu... Hər dəfə xəlvətə salıb əlləyirdi məni... Anam ölən kimi, müharibənin ortaları idi, gəlib tapdı məni... 15-16 yaşım var idi... Amma 20 yaş verərdin mənə... Kök idim... Vaxtından əvvəl yetişmişdim də... (Gülür.) Sən danışmırsan, heç olmasa, mən danışım da... Hə, bunun atası o oğraş idi... Gorbagor oldu... Öləndə, heç üstünə gələn olmadı... Özünün arvad-uşağı var idi... Ayrıca bir ev kirələyib, məni saxlayırdı... Pozğunun biri idi... Bədənimdə sağ yer qoymamışdı... Göydən düşmüşdüm də... əlinə əclafın... Gözünə təpirdi məni... Doymaq bilmirdi, köpəyoğlu... Mən indiyəcən elə pozğun oğraş görməmişəm! Heç Rusetin çöllərində də mən belə pozğun oğraşa rast gəlməmişəm!.. (Gülür.) Amma mən də az görməmişəm a-a-a!.. (Divardakı şəkilli göstərir.) Yaxşı ki, bu, atasına oxşamır... Ancaq, arvadı çatlağın biri çıxdı... Qonşuların yanında, mənim saçımı yolurdu, qəhbə!.. Ər-arvad ikisini də qovdum yanımdan!.. Əh, güya ki, qonşular ondan fərridi? Bunu görürsən?.. Bu... Eşidirsən o toyuqların səsini?.. Vay bunların qarnına şiş batsın!.. İndicə bir boşqab sup verdim bunlara... Doymaq bilmirlər ki!.. Mən burda olmayanda, həyətin uşaqları gəlib, yumurtaları oğurlayırlar... Qonşular da bir tərəfdən milisə yazırlar ki, guya bu toyuqlar, həyəti batırır!.. Cəhənnəmə yazsınlar!.. Belə şeylər mənə kar eləməz! Çayuvu iç!..

Xosrov stəkanı ehtiyatla qaldırır.

Qorxursan ki, çay əvəzinə, sən də stəkanında sup ola? (Gülür və divardakı ikinci şəkilli göstərir.) Hə, bu Barnaulda yaşayır... Yenə çay gətirim sənə?..

XOSROV. Yox, yox, sağ ol!

ARZU. Onda mürəbbə ye!

XOSROV. İstəmirəm, sağ ol!

ARZU. Yaxşı mürəbbədir e... Saratovda pis şey satmırlar...

Pauza. İşıq bir az zəifləyir.

SƏS. Əziz dostlar, tamadadan min dəfə üzr istəyirəm ki, onu afsaytda qoyuram... Ancaq, ürəyimə bir gözəl sağlıq gəlib ki, onu da mən bu gözəl məclisdə deməliyəm!

İşıq yenə güclənir.

ARZU. Evim pis döyül, hə?... Düzdü, kuxnam yoxdu... İki otaqdı... Ancaq ona da min şükür... Koridorda da, görürsən də, qaz da var, su da var... Tualet də həyətdədir... Bunu oğlumun o arvadına, o erməni qəhbəsinə verəydim, özüm yenə küçələrə düşəydim?! Bəs sən o arvadın nə oldu?.. Təzə almışdın e... Adı da Gülzar idi... Yadımdadı... Gözləmədi, hə, səni?... Yadıma gəlir... Elə bil indiki kimi görürəm... Yanaqları od tutub yanırdı... O cür arvadlar kişisiz qala bilməz!.. (Gülür.) Neyləsin e, yazıq, kişisiz çətin olur də... (Xosrov ayağa qalxır.) Nə oldu?

XOSROV. Mən gedim...

ARZU. Niyə?.. Otur də!.. Niyə belə tez gedirsən?.. Qoy bir su qızdırım... yaxşıca başuvu yuyum sən... Hə... tək adamsan, bir yaxşıca istirahət elə!

XOSROV. Yox, yox, sağ ol!

ARZU. Nə sağ ol e?.. (Gülür.) Sağam də!.. Onda... Voronejdən əntiqə göbələk qurusu

gətirmişəm... Qoy sənə bir sup bişirim...

XOSROV. Yox, sağ ol!

ARZU. Yüz qram da araq verərəm sənə... Vurarsan, hə?... Yoxsa, day elə qocalmışan ki, heç araq da içə bilmirsən? (Bərkdən gülür.) Hə?... Nə deyirsən?...

XOSROV. Yox, yox...

ARZU. Qorxma e, səni göndərməyəcəm mağazaya, araq dalınca... Özümdə var, gətirim?.. Vuraq bir az!

XOSROV. Yox...

İşıq zəifləyir.

SƏS. Niyə qoymursuz səhərdən bəri, bu gözəl qızın sağlığına içək?! Bu gözəl qızı təbrik edək?!

Pauza.

SƏS. Bir dəqiqə, Xosrov müəllim, bir dəqiqə! Arzu qaçmır ki... buradadır, özümüzünküdür... sağlığına da içəcəyik... Sözüümüzü də deyəcəyik... Ancaq, bu qədəhləri qaldıraq Xıdır müəllim deyən sağlığa!.. Doğrusu, bizi qabaqladı Xıdır müəllim... Yaxşı da etdi... Sağ olsun! Yoldaş Mir Cəfər Bağırovun sağlığına! O böyük insan başımızın üstündən əskik olmasın! Yoldaş Stalinin sevimli şagirdivə silahdaşı kimi, həmişə bizə bu cür müdrik rəhbərlik etsin! Həmişə bizə belə yol göstərsin!..

Toyuqlar qaqqıldayır. Səhnənin işığı güclənir.

ARZU. Eşidirsən? Bilirlər ki, indi qapı açılacaq, adam çıxacaq... Yemək istəyirlər... Bu qədər acgöz heyvan görməmişəm! Əclaflar! Dəhşətdi! (Pəncərədən toyuqlara.) Yoxsa gedim sizə Voronej göbələyindən sup bişirim? Ay siz öləsiz! (Xosrova.) Axırda bunnar, mənim özümü də yeyəcəklər... Yenə müəllimsən?

XOSROV. Yox.

ARZU. Hə, müftə pensiya alırsan?.. (Gülür.)

Pauza.

Bəs nə edirsən?

XOSROV. Kioskda qəzet satıram.

ARZU. Onda yaxşıdı də, qəpik-quruşun olar. (Xosrov müəllimin gətirdiyi kağız torbaya baxır.) O nədir elə?..

XOSROV. Bir az meyvədir... Sənə gətirmişəm...

ARZU. Bəs mən sənə nə bağışlayım?.. Hə?... Nə bağışlayım?..

XOSROV. Sağ ol! (Qapıdan çıxmaq istəyir.)

ARZU. Qaçırsan?

XOSROV. Yox...

ARZU. Qaçırsan burdan, hə? Mənnən iyrənirsən?

XOSROV. Sağ ol...

ARZU. Mənəm də, Arzuyam! Niyə iyrənirsən, hə? Tapdım! Bilirsən, sənə nə bağışlayacağam?! Bax! (Otaqdan çıxan Xosrovun ardınca qışqıra-qışqıra əzbərdən deyir.)

Vı bili vçera

bezimenni,

Sedaya zurna

Suleymana,

Djambula

sedaya dombra...

Tak poyte je

Stalinu

slavu

Stixami

podobnımı splavu

Zolota

i serebra!..

İşiq sönür.

O n s ə k k i z i n c i ş ə k i l.

Ə b d ü l Q a f a r z a d ə, Ə f l a t u n, B u r u n, p r o f e s s o r.

Bakı. 1978-ci il. Əbdül Qafarzadənin kabineti. Əbdül öz mizinin arxasında oturub. Əflatun və Burun ayaq üstə dayanıblar.

ƏFLATUN (yekə və köhnə portfeldən çıxardığı pul dəstlərini bir-bir mizin üstünə qoyur). Buyurun. Bu qumarxanadan... Bu araqdan... Araq bu həftə, o adı nədir, şey, yaxşı getdi... Bu morqdan... Bu da, o adı nədir, şey, nəşədən...

ƏBDÜL (mizin siyirməsini açıb pulları onun içinə tökür). Bu gündən morqdakı alveri saxlayırsız. Bu qədər.

Pauza.

BURUN. Qədəş, morqu bağılırsan?

ƏBDÜL. Hə.

BURUN. Bəs mən?

ƏBDÜL. Nə mən? Sən kimsən bəyəm?

BURUN (get-gedə əsəbləşərək). Məni atırsan bayıra, bağılırsan morqu, hə?! Bilmirsən də, mən kiməm?! (Qızıdır.) Alə, 15 il yatıb çıxmış Soltan Muradam da mən! 15 il yatdım, bir yerdə sənün aduvu çəkmədim! Burunam da mən! Həmin Burun! İndi məni çölə atırsan?

Əflatun onun ətəyini dartır.

Alə, dartma e, pencəyimi! Partdıyıram e, mən!

Pauza.

ƏBDÜL (sakit). Soltan Murad, «Domal» bilirsən nədir?

BURUN (hirsli). Yox!

ƏBDÜL. Haradan biləsən?! Evdə bişməyib, qonşudan gəlməyib. Özü də çətin tapılır. QDR buraxır. İtə-qurda gərək, ağız açasan ki, bir yeşik göndərsin evə! Paraşokdur. Zoxodu yuyurlar onuynan.

Kiçik pauza.

Səni eləyəyəm, bax, o cür poroşok! O burnun var ha, sən öləsən, onu da ət maşınkasından keçirtirib yedirdərəm arvaduva, uşaqlaruvu!

BURUN. Baxarıq! (Otaqdan çıxır.)

ƏBDÜL (siyirtmədən pul çıxarır.) Bunları götür.

ƏFLATUN (həyəcanlı). O adı nədir, şey, Allah səni bizim başımızın üstündən, o adı nədir, şey, əskik eləməsin. Allah sənün cibivə min bərəkət versin. Biz də, sənün kölgəndə dolanaq... Sənün qardaşın Xıdır da, Allah ona, o adı nədir, şey, qəni-qəni rəhmət eləsin, kişi adam idi! Əclaf Stalin onun, o adı nədir, şey, qədrini bilmədi! Xıdır müəllim Azərbaycan idmanının, o adı nədir, şey, tacı idi! Allah sənün canuvu sağ eləsin, Bakıda onun adına küçə qoydurdun! Əntiqə küçədi! Mənim dostum idi, rep... rep... o adı nədir, şey, represiya qurbanı oldu... Stalinə qarşı mübarizə aparırdı, o adı nədir, şey, özü də təkbaşına!

ƏBDÜL. Yaxşı. (Qarıya tərəf işarə edərək.) Uşaqlara tapşır, dörd nəfər otursun bu axmağın maşınına, bir yerdə yaxşı çırpınlar onu, sonra da, şalvarını çıxarıb, bayraq kimi, aparıb evinin qapısında assınlar.

ƏFLATUN. Baş üstə.

ƏBDÜL. Moskvaynan danış. Gecə ora gedirəm. İki bilet götür təyyarəyə.

ƏFLATUN. Baş üstə. Başqa bir şey lazım deyil, o adı nədir, şey, Əbdül Orduxanoviç?!

ƏBDÜL. Yox, doruqoy. Ancaq sənün sağlığın lazımdır.

ƏFLATUN. Çox sağ olun. Gedə bilərəm, o adı nədir, şey?

ƏBDÜL. Get, məşğul ol, doroqoy. Axşam evdə olacağam. Zəng elə, xəbər ver, görək neynədin.

Əflatun çıxır və o saat da geri qayıdır.

ƏFLATUN. O adı nədir, şey, professor gəlib, girsin içəri?

ƏBDÜL. Çağır gəlsin.

Əflatun çıxır. Professor daxil olur.

ƏBDÜL (ayağa qalxır). Xoş gördük, professor! (Görüşürlər.) Hə, nə oldu mənim diaqnozum?

PROFESSOR. Hər şey yaxşıdır.

ƏBDÜL. Deyirsən yəni heç nə yoxdu məndə?

PROFESSOR. Sənin kimi kişidə nə ola bilər?!

ƏBDÜL. Bəs ağrılarım?

PROFESSOR. Yəni deyirsən ki, bu fani dünyada bir yerin də ağrımasın?

ƏBDÜL. Bir dərman-zad lazım deyil ?

PROFESSOR. Heç bir dərman lazım deyil.

ƏBDÜL. Bəs yeməyim, içməyim necə?

PROFESSOR. Ürəyin nə istəyir, ye, nə istəyir iç!

ƏBDÜL (mizin arxasına keçir və siyirtmədən pul çıxarıb ona uzadır). Buyurun, professor, çox sağ olun!

PROFESSOR. Bay, bay... Bu nəyə lazımdı?! (Pulu götürür.)

ƏBDÜL. Sənin üçün halaldır, professor!

PROFESSOR. Çox sağ olun, çox sağ olun, icazənizlə mən gedim.

ƏBDÜL. Siz sağ olun, çox sağ olun!

İşıq sönmür.

O n d o q q u z u n c u ş ə k i l

P r o f e s s o r, Ə f l a t u n.

Əbdül Qafarзадənin qəbul otağı. Əflatun mizin arxasında oturub. Professor Əbdülün kabinetdən çıxır.

PROFESSOR. Sənin adın necə oldu, kişi,

ƏFLATUN (ayağa qalxır). Əflatun.

PROFESSOR. Belə başa düşürəm ki, sən bu Əbdül Qafarзадəyə yaxın adamsan.

ƏFLATUN. Əlbəttə, o adı nədir, şey.

PROFESSOR. Onun işləri xarəbdir.

ƏFLATUN. Nə?

PROFESSOR. Hə, xarəbdı. Müdirin xərçəngdir.

ƏFLATUN. Bəs indicə özün dedin ki, heç nə yoxdur?!

PROFESSOR. Sən nə bildin? Qapıdan qulaq asırsan? (Gülümşəyib başını bulayır.)

ƏFLATUN (pərt). Yox, o adı nədir...

PROFESSOR (onun sözünü kəsir). Bəs nə deyəydiniz? Deyəydiniz ki, Əbdül Qafarзадə, xərçəngsən, cəmi də, bir-iki ay ömrün qalıb?!

ƏFLATUN (sarsılmış). Bəlkə, o adı nədir, şey, səhv edirsiniz?

PROFESSOR. Nə səhv, a kişi?! Yaponların aparatına söz yoxdur. Ağ ciyərinə xərçəng basıb. Hər tərəfə metastaz verib. Xərçəngin ən pisindəndir.

ƏFLATUN. Axı, belə, bir şey bilinmir... Düzdü, arıqlayıb, amma, o adı nədir, şey, özü pəhriz tutur...

PROFESSOR. Bir azdan, ağrısı bərkiyəcək. Heç bir əlacı yoxdur. Cərahiyyə-zad kömək etməz, yazıq əzabla öləcək.

ƏFLATUN. Vay!..

PROFESSOR. Sən onun qohumlarına çatdır. Qoy mənimlə danışıqlar. (Gedir.)

ƏFLATUN (öz-özünə). Əcəb işə düşdük!.. Bu Əbdül Qafar zadə, əclaf oğlu, əclaf, ölsə, bəs mən, o adı nədir, şey, nə olacağam?

İşıq sönür.

İ y i r m i n c i ş ə k i l

X o s r o v, M o l l a Ə s ə d u l l a, A ğ a b a l a, B a l a n i y a z, I K i ş i, II K i ş i, III K i ş i, m ə h ə l l ə a d a m l a r ı.

Bakı. Köhnə dağlıq məhəllələrindən birində həyət. Yas məclisidir. Xosrov, Molla Əsədulla, Ağabala və daha dörd-beş kişi üstünə ağ süfrə sərilmiş mizin arxasında əyləşib. Arxadan tək-tək qadınlar evə girib-çıxırlar. Hərdən evdən qadınların ağlaşma səsi gəlir.

MOLLA ƏSƏDULLA. Əgər Allah sizə yardım edərsə, heç kim sizə qalib gələ bilməz! Yox əgər, zəlil edərsə, ondan sonra kim sizə köməklik edə bilər?! Quran deyir ki, səbəbsiz cəza yoxdur. Peyğəmbər əleyhissalam hər gün, səhər-səhər bir gölün yanından keçirdi, həmin göldə, atılıb düşə-düşə, çığır-bağır sala-sala bir dəstə oğlan uşağı çimirdi. Ayaqları şikəst olan bir oğlan uşağı isə, göldə çimə bilmirdi. Həsərət dolu qəmli gözlərini, göldə çimən oğlanlara zilləyirdi. Baxırdı, baxırdı... Peyğəmbər daha, həsrət dolu o gözlərin kədərinə dözə bilmədi. "Ey allah! - dedi.- O uşağı şikəstlikdən qurtar!" Səhəri gün Peyğəmbər gördü ki, o oğlan şikəstlikdən xilas olub, uşaqlarla birlikdə atılıb-düşür, uşaqlarla birlikdə göldə çimir. Gözləri gülür və o həsrət yox olub... Bir gün belə keçdi, iki gün belə keçdi, üçüncü gün Peyğəmbər əleyhissalam gördü ki, həmin oğlan səhər tezdən gölə gəldi, qamçıları kəsib, bir-bir ucunu iti yondu. Və gölə baş vurub o qamçıları suyun dibinə basdırmağa başladı ki, iti ucları, bir azdan gəlib gölə atılan uşaqların başına, qarnına batsın... Peyğəmbər dedi: "Ey Qadir, bağışla məni! Mən sənə ədalətini indi başa düşdüm!"

AĞABALA. Ət dalıyca adam göndərmişəm. Xədicə arvadın ehsanında əti mən verəciyəm. Düynü, göyertini, ədviyyatı təşkil eliyəciyik. Xədicə arvadın ehsanı məhəlləyə layiq olmalıdı!

MOLLA ƏSƏDULLA. Allah cəmi ölənlərinizə rəhmət eləsin! Köhnə qəbristanlıqda yer məsələsi də düzəlsəydi, arvadın ruhu şad olardı!..

I KİŞİ. Həri, amma köhnə qəbristanlıqda yer almaq müsibət bir işdi. Gərək, orda mütləq ata-babovun qəbri olsun ki, aparıb bir-təhər yanında basdırasan...

II KİŞİ. Kim bilir ki, yazıq Xədicə arvadın ata-babası harda dəfn olunub? Bircə oğlu Balaniyazdı, o da siçan tutmaqdan başqa bir şey bilmir...

I KİŞİ. Ya da gərək pulun olsun ki, aparıb rüşvət verəsən, ölüvə yer ayırırsınlar... Hökumət deyir ki, yer müftədi! Ay müftə verdilər a!.. Bizdə müftə şey var?

III KİŞİ. Siçan Balaniyaz da, əfəlin biri, birdən heç xəbəri olmaz ki a, anası rəhmətə gedib...

II KİŞİ. Xəbər göndərmişəm. Vecsiz oğlu, ayda bir dəfə heç olmasa gəlib arvada baş çəkmirdi...

AĞABALA. Xədicə arvad, allah rəhmət eləsin, oruc tutan, namaz qılan bir adam idi. Onu aparıb, təzə salınmış, müsəlmanı, xristianı, yəhudisi bir-birinə qarışmış o qəbristanlıqda torpağa tapşırmaq olmaz.

II KİŞİ. Məhəlliyə də yaraşmaz də!..

MOLLA ƏSƏDULLA. Arvadı gərək, köhnə qəbristanlıqda dəfn eliyək!

Məclis iştirakçıları yerbəyerdən təsdiq edir:

- Mütləq!
- Yoxsa, vallah, günaha batırıq!
- Arvadın ruhu bağışlamaz bizi!

AĞABALA. Həri! Molla Əsədulla da sağ olsun ki, Xədicə arvadın məclisini pulsuz, təmənnasız yola verir.

MOLLA ƏSƏDULLA. Siz sağ olun, mənim borcumdu!

Məclis iştirakçıları Molla Əsədulladan razılıq edir.

- Ömrü uzun olsun!
- Allah önlərinə rəhmət eləsin!
- Allah ürəyincə versin!

MOLLA ƏSƏDULLA. Sağ olsun məhəllənin camaatı! Siz sağ olun! Hamı öz börcünü verməlidir. Zəmanə arsız zəmanədir, ancaq

biz gərək Xədicə arvadı «əl-rəhmanla», hörmət-izzətlə qaldıraq.

III KİŞİ. Bu siçan nöş gəlib çıxmadı belə?..

II KİŞİ. Gələr indilərdə...

III KİŞİ (rişxəndlə). Başı qarışıqdır kişinin. Bakının birinci siçan tutan sanitarıdı!..

I KİŞİ (eyni rişxəndlə). Neynəsin, siçan basıb da şəhəri...

AĞABALA(əlini qapıya tərəf uzadır). Ode, gəldi...

Balanıyaz gəlir.

BALANİYAZ. Allah rəhmət eləsin! Allah səbr versin! Əl-əlbət son qəmiş olsun! İş adamıyam da mən, gecikdim. Obyektə getmişdik. Allah rəhmət eləsin! Əl-əlbət, işimiz çoxdur yaman. Allah rəhmət eləsin!

III KİŞİ. Balanıyaz, sizin idarəvüz siçanlarla mübarizə aparır, bunu bilirik, bəs siçovullar?

BALANİYAZ (onun istehzasını hiss etmir). Əl-əlbət, siçovulların da!

II KİŞİ. Hansıyan mübarizə asandı, siçanla, ya siçovulla?

BALANİYAZ. Siçan asandı! Siçovul, əl-əlbət, svoloçdu!

İki nəfər həyəətə girir.

GƏLƏNLƏR BİRİ. Köhnə qəbristanlıqda deyirlər yer yoxdu...

I KİŞİ. Mən sizə dedim də!.. Onlardan yer almaq olar?!

AĞABALA. Alə, belə də iş olar?! Ölümünü basdırmağa yer tapmırıq!

II KİŞİ. Neyniyək?! Aparıb qoca arvadı çöllü-biyabanda basdırmaq?!

III KİŞİ. Alə, onu təzə qəbristanlığa aparsaq a, o çölün düzünə... Bilirsən, ruhu necə qarğış edəcək bizə?!

AĞABALA. Alə, belə də hökumət olar?!

I KİŞİ. Stalinin vaxtı olaydı, sən də belə sözlər deyəydün!..

AĞABALA. Stalində işün olmasın, alə, Stalin kişi adamıydı! Stalinin vaxtında rüşvət varıydı?

II KİŞİ. Bir ağsaqqal getsin köhnə qəbristanlığın böyüyünün yanına.

Hamı Molla Əsədullaya baxır.

MOLLA ƏSƏDULLA. Mən bu saat avtobusa minib gedərəm. Ancaq indi molların ağına baxan var? Sovet hökuməti molları soxub (Gözü Balanıyaza sataşır.) siçan deşiyinə.

Hamı Xosrova baxır.

O arvad, allah ona rəhmət eləsin, süzün xətrivüzü çox istəyirdi, müəllim.

BALANİYAZ. Bəli, əl-əlbət belə idi. Mənə də deyirdi.

II KİŞİ. Nə deyirdi?

BALANİYAZ. Deyirdi ki, kirayəşinim, əl-əlbət, çox abırlı insandı!

AĞABALA (Xosrova). O arvad, allah ona rəhmət eləsin, sənün xətrivü (Balanıyazı göstərir.) bundan az istəmirdi...

BALANİYAZ. Əl-əlbət, əl-əlbət!

Xosrov ayağa qalxır.

MOLLA ƏSƏDULLA. Allah sənnən razı olsun! Get, minnət elə, allah kərimdi!
(Ağabalaya.) Uşaqlardan birini də qoş ona.

İşiq sönür.

İ y i r m i b i r i n c i ş ə k i l

Ə f l a t u n, N a s t y a, X o s r o v.

Bakı. Qəbristanlıq.

Əflatun qarovulçu köşkünün yanında dayanıb kimi isə gözləyir. Əks tərəfdən bir kök qadın - süpürgəçi Nastya görünür.

ƏFLATUN. Nastya, damoy idyoş?

NASTYA. A kuda je eşe?

ƏFLATUN. Çto doma?! Odnada doma!

NASTYA. A çto delat, takova sudba!

ƏFLATUN. İdyom tuda... (köşkü göstərir) idyom da... O adı nədir, şey, Vodka toje yest... İdyom! Ladno da... o adı nədir, şey, nikto ni vidit... Xoroşo budet.

NASTYA. Tı eşe na çto-to sposoben?

ƏFLATUN. İdyom da, idyom... Uvidiş da!.. O adı nədir, şey, podarka toje dam da tebe!.. (Köşkə keçirlər.) Snimay da palto... (Köhnə çarpayını göstərir.) Sadimsya da suda!.. (Paltonu çıxarmağa kömək etmək istəyir və qadını qucaqlayır.) Xaroşiy e, tı!.. O adı nədir, şey, umirayu da, ot tebya!.. (Qadını çarpayıya yıxmaq istəyir.)

Bu vaxt çarpyının üstündə balaca bir it hürür.

NASTYA (səksənir). Oy!..

ƏFLATUN (itə). Kəs səsüvi! Kəs!

İt atılıb döşəməyə düşür və daha da bərkdən hürür.

ƏFLATUN. Kəs demədim sənə?! (İti təpiklə vurmaq istəyir.) Çıx burdan! (Köşkün qapısını açır.) Çıx!..

İt hürə-hürə çarpayının altına girir.

(Çarpayının altına tərəf əyilərək.) Çıx ordan, əclaf!

İt hürür.

NASTYA. Oy, kokaya xoroşaya sobaçka!..

ƏFLATUN. Plaxoy sabaka! (Çarpayının altına.) Çıx ordan!

İt hürür.

(Altdan yuxarı başını qaldırır.) Tı sadis, o adı nədir, hey, kravat. Seyças!

NASTYA. Da kuda uj tam! Toje mne, kravat! Tı je ne mojeş spravlyatsya daje s malenkoy sobaçkoy! (Əynində paltosunu düzəldib köşkdən çıxır.)

ƏFLATUN. Kuda tı? O adı nədir, şey, pastoy!

Əflatun döşəmədən qalxıb onun ardınca çıxır və Xosrovla üzbəüz gəlir.

XOSROV. Bağışlayın, qəbristanlıq müdirini haradan tapmaq olar?

ƏFLATUN (qadının ardınca). Pastoy!

Nastya iti addımlarla səhnədən çıxır.

(Xosrova.) Nə?

XOSROV. Qəbristanlığın müdirini axtarıyıq...

ƏFLATUN (əli ilə göstərir). Ode, orda oturur. (Diqqətlə Xosrova baxır.) Mən, o adı nədir, şey, səni harda görmüşəm?

Xosrov çiyinlərini çəkir.

Şey... Yadıma gəlmir...

XOSROV. Siz də... tanış gəlirsiniz...

Pauza.

ƏFLATUN. Nə istəyirsən?

XOSROV. Bilirsiniz, bizə yer lazımdır. Qoca arvad vəfat edib.

ƏFLATUN. Bizdə, o adı nədir, şey, yer yoxdur! Bəlkə... nə bilim... aşağı başda... zeytunluğun yanında, o adı nədir, şey, bir yer tapdım sənə. İstəyirsən, gedib baxaq... Qiyməti iki yüz olacey...

Pauza.

Hə?

XOSROV. Kəsib arvadı...

ƏFLATUN. Yoxdu! Zeytunluqda da, o adı nədir, şey, yer yoxdur. Gedin, təzə qəbristanlıqda basdırın. Davay!.. (Səhnədən çıxır.)

İşiq sönr.

İ y i r m i i k i n c i ş ə k i l

X o s r o v, Ə b d ü l Q a f a r z a d ə, k a p i t a n,
k a t i b ə.

Qəbristanlıq. Sol tərəfdə Əbdül Qafarzadənin kabineti və kabinetin qarşısındakı qəbul otağı.

Katibə qəbul otağında mizin arxasında əyləşib. Onunla üzbəüz milis kapitani əyləşib. Xosrov daxil olur.

KATİBƏ. Yoxdur, hələ gəlməyib, Əbdül Orduxanoviç yoxdur.

Bu vaxt Əbdül daxil olur. Katibə dik ayağa qalxır.

ƏBDÜL (əli ilə katibəyə işarə edir). Əyləş... Əyləş... (Kabinetə keçmək istəyərək kapitana.) Gəlmisən?

KAPİTAN. Dedilər siz çağırmısınız.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Hə, işim var sənə. Gəl! (Kabinetə keçmək istəyir.)

XOSROV (ona yaxınlaşır). Müdir sizsiz?

KATİBƏ (Xosrova). Olmaz! Bu gün qəbul günü deyil! (Mizin arxasından Xosrovun üstünə cummaq istəyir.)

ƏBDÜL (əlinin işarəsi ilə katibəni saxlayır). Eybi yoxdu... (Xosrova.) Sən də gəl, görüm, nə istəyirsən?

İkisi də kabinetə keçir.

XOSROV. Salam...

ƏBDÜL. Əleykümə!

XOSROV. Bizim...Bizim... Sizdən xahiş edirik... Qoca arvad vəfat edib. Onu burda basdırmaq istəyirik... lazımdır ki, onu basdırmaq burda.

ƏBDÜL. Onu basdırmaq lazımdır?!

XOSROV. Bəli.

ƏBDÜL. Basdır da! Bəs mənə nə istəyirsən?!

XOSROV. Yer istəyirik də, yer.

ƏBDÜL. Mən yer bölənəm?! Ölüb, Allah rəhmət eləsin. Kim yapışıb qalacaq bu dünyada?! Hamımız öləcəyik də... Bəs, mənə nə istəyirsən?

XOSROV. Yer istəyirik də... Arvadı basdırmaq üçün yer.

ƏBDÜL. Mən yer bölən deyiləm, başıva dönüm sənün. Burda yer yoxdur. Hökumət gül kimi təzə qəbristanlıq salıb... Aparun o rəhmətliyi orda basdırın da.

XOSROV (kapitana, sonra yenə Əbdül Qafarzadəyə baxır). Yer var! Yer üçün bizdən pul

istiyirlər!

ƏBDÜL. Bəs, pulsuz şey olar?!

XOSROV. Yox e! Siz... Siz başa düşmədiz...

ƏBDÜL. Nəyi başa düşmədim?

XOSROV. Bizdən rüşvət istiyirlər!

ƏBDÜL. Rüşvət?! Ola bilməz!

XOSROV. Dörd yüz istədilər! Dörd yüz...

ƏBDÜL (kapitana). Görürsən? Ay-ay-ay!.. (Xosrova.) Sən rüşvətə qarşı mübarizə aparırsan?!

Pauza.

Get, get ölünlə məşğul ol! Vaxtımı alma!..

XOSROV. Qanunsuzluqdur bu! Qanunsuzluqdur! Axı belə qanunsuzluq eləmək olmaz!..

ƏBDÜL QAFARZADƏ. İstəyirsən sənə qanun göstərim? (Kapitana.) Qanunu göstər buna!

Kapitan himə bəndmiş kimi, Xosrovun yaxasından itələyir.

KAPİTAN (itələyə-itələyə). Bas bayıra!

İşiq sönür.

İ y i r m i ü ç ü n c ü ş ə k i l .

Ə b d ü l Q a f a r z a d ə , K a z ı m l ı .

Bakı. Rayon İcraə Komitəsinin sədri Kazımlının kabineti.

Kazımlı mizin arxasında əyləşib.

ƏBDÜL (daxil olur). Salam, yoldaş Kazımlı!

KAZIMLI. Bayaq iclasda salamlaşmadıq?!

ƏBDÜL. Salam Allahın kəlamıdır...

KAZIMLI. Allaha çox inanırsan?

ƏBDÜL. Mənim inanıb-inanmamağımdan nə asılıdır, yoldaş Kazımlı? Varsa var, yoxsa da, yoxdu də...

KAZIMLI. Filosofluq eləyirsən?.. Özün də buldozer istəyirsən, hə?! Texnika istəyirsən? Mən indi bir buldozer verdirsəm sənə, necə olar?!

ƏBDÜL. Verdirməzsən...

KAZIMLI. Niyə?

ƏBDÜL. Çünki, dünyagörmüş adamsan!

KAZIMLI. Bəs, onda nə demoqoqluq edirsən?! Yəni ki, yoldaşlar, bax, deməyin ki, Qafar zadə belədir, elədir. Heç bir şəxsi, maddi marağım yoxdur mənim. Qəbirqazanları texnika ilə əvəz etmək istəyirəm, hə?.. Sabah da biri soruşanda, deyəcəksən ki, gedin rayon İcraiyyə Komitəsinin iclas protokollarına baxın. Mən həmişə texnika istəmişəm. Bürokratlar, laqeydlər verməyiblər... Hə, indi necədir, əmr edim, bir buldozer versinlər sənə, hə?.. Qəbirqazanların da ştatını minimuma qədər ixtisar elətdirim, hə?..

ƏBDÜL. Elətdirməzsən.

KAZIMLI. Mən elətdirmərəm, Qəribli elətdirər. Tapşırar, buldozer də yollayarlar sizə, kompressor da. Onun bir sözünü, kim iki edəcək?!

ƏBDÜL. Katib tapşırandır, bu on ildə tapşıraydı da... Burada deyirsən, orada yadımdan çıxır. Görmürdün, iclasda qarnı elə quruldayırdı ki, elə bil zavod işləyir.

KAZIMLI. Sən onu yaxşı tanımırsan. Bayaq gördün, mənə necə baxdı?! Köhnə qurddu!..

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Qurddu, qurd olsun da... Bəs biz nəyik? Dovşan-zadıq?!

Pauza.

KAZIMLI. Kişiyə qızıl lazımdır.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Hansı kişiyə?

KAZIMLI. Qəribliyə də. Dünən çağırmışdı məni. Ordan-burdan söhbət etdi, sonra başladı ki, pensiyaya çıxmaq istəyirəm. İşdən getmək üçün ərizə verəcəyəm? Qocalmışam, yorulmuşam. Sözdür, deyir də... Ərizə verəndir o?! Sonra da yavaş-yavaş fırlatdı, gətirib onun üstünə çıxartdı ki, bir az pulum var, istəyirəm onu qızıla çevirəm. Düzü əvvəlcə, bu söhbətdən şübhələndim... Aramız elə açıq deyil onunla... Özün bilirsən, ildə üç-dörd dəfə hörmət edirəm ona, vəssalam, nə mən onun adamıyam, nə də o mənim adamımdı. Nə isə, fikirləşdim, niyə məni seçib?! Elə indi də fikirləşirəm... Min dənə qızıl onluq almaq istəyir. Bilir də ki, sovet puluna etibar yoxdu... Yığıqlarını istəyir qızıla çevirsin.

Pauza.

Birinci katibdi, deyib, gərək eləyim. Bəlkə sınaıyır məni? Bilmirəm... Mənim də, səndən başqa, gümanım gələn adam yoxdu... Bu işi başqa adama etibar edə bilmərəm!

ƏBDÜL. Ona görə səni seçib ki, yaxşı tanıyır səni... Etibar edir sənə...

KAZIMLI. Bilmirəm, hər nə isə gərək kömək edəsən mənə!

ƏBDÜL. Birini neçədən istəyir?

KAZIMLI. Qiymətini mən deyəcəm ona... Bilmirsən, xəsisin biridir! Beş-altı dəfə təkrar etdi ki, pulum azdır, ucuz olsun. Bütün varım-yoxum budur! Yalançının atasına lənət! Soyanda, elə soyur ki, adamın cibində qara qəpik də qalmır! Min qızıl onluq istəyir, amma pulu yoxdu!

ƏBDÜL. Biri min manata düzələr.

KAZIMLI. Çox bahadır! Bir milyon eləyir e! Qorxuram, razı olmasın!

ƏBDÜL. Bunun elə üç yüzü, qarantiyadır ki, heç kim, heç nə bilməyəcək. Söz-söhbət olmayacaq da! Bunun day nəyi bahadır?!

KAZIMLI. Yaxşı... (Ayağa qalxır.) Özün də aya-ilə dönmüsən.

ƏBDÜL (pencəyinin iç cibindən çıxartdığı zərfi ona uzadır.) Bağışla, bu dəfə bir-iki gün gecikdirdim, amma, vallah, işim yaman çoxdu, heç başımı qaşımağa vaxt tapmıram... (Öskürür.)

KAZIMLI. Nə olub, Soyuqlamısan?

ƏBDÜL. Boş şeydi, keçib gedəcək. Ala.

Kazımlı tez zərfi götürüb pencəyinin iç cibinə qoyur.

Sən elə et ki, yol çəkmək üçün asfalt sexi açım... Nə imkanın

varsa, et... Qoy açım o sexi... Hələ ki, başqa adama demirəm, sənə deyirəm... Başqasına xeyir verincə, elə sənə verərəm də!.. Kömək et, həm qəbristanlıq abad olsun, həm planı yaxşı verək, həm də ki, özümüzçün çox yaxşı olar. Uzağa getmirəm heç, bax, Bakının o köhnə məhəllələrində binalar ki var a, hamısının damı qırdandır... Sayı-hesabı yoxdu o cür binaların... Payızda da, qışda da damları su buraxır. Təmir elətdirə bilmirlər. Kimə elətdirsinlər? İndi qırçı var? Şəhərdə, demək olar ki, qırçı qalmayıb. Mən onların təmirinə başlasam, özü də lap güzəştə, bilirsən, nə olar?! Bu pulu sayıb qurtarmaq olmaz. Sənin də işlərin yaxşı olar.

KAZIMLI. Baxarıq...

İşiq sönür.

İ y i r m i d ö r d ü n c ü ş ə k i l

Ə b d ü l Q a f a r z a d ə, N ə c ə f A ğ a y e v i ç.

Bakı. Bağça.

Əbdül Qafarzadə ilə Nəcəf Ağayeviç ayaq üstə dayanıb söhbət edirlər.

NƏCƏF AĞAYEVİÇ. Xeyirdi, belə təcili çağırtdırmısan məni?

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Nəcəf Ağayeviç, sən ömründə məndən ziyan görmüsən? Mənə

min dənə qızıl onluq lazımdı.

NƏCƏF. Min dənə qızıl onluq?!

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Hə, min dənə qızıl onluq.

NƏCƏF AĞAYEVİÇ. Deyirsən, gərək tapaq də... Neçədən olacaq?

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Dayan hələ. O min qızıl onluğun gərək hamısı da falşivi olsun.

Pauza.

NƏCƏF. Çətin işdi...

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Çətin olmasaydı, səni niyə çağırırdım?

Pauza.

NƏCƏF AĞAYEVİÇ. Əbdül, sənə dərin hörmətim olduğu üçün, taparam!

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Çox sağ ol, Nazim! Özün bilirsən, mən belə şeyləri yaddan çıxardan adam deyiləm! Hamısına əlli min manat verəcəyəm.

NƏCƏF AĞAYEVİÇ. Əlli min... Mənim özümə heç nə lazım deyil.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Sənin özün mənim boynuma!

NƏCƏF AĞAYEVİÇ. Sabah axşam sənə zəng eləyərəm.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Yox, mən bu axşam Moskvaya uçuram, işim var. Bazar ertəsi zəng elə!

NƏCƏF. Yaxşı!..

İşiq sönür.

İ y i r m i b e ş i n c i ş ə k i l

Ə b d ü l Q a f a r z a d ə, R o z a.

Moskva. Mehmanxanada otaq.

Telefon zəng çalır. Əbdül Qafar zadə pijamada o biri otaqdan çıxıb dəstəyi qaldırır. Əyninə penyuar geymiş Roza onun ardınca gəlir.

TELEFONDA SƏS (rusca). Moskva, 2321678?

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Da

TELEFONDA SƏS. Qovorite c Baku.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Jdu...

TELEFONDA SƏS. Zdravstvuite, dyadya Abdul! Eto Omar qovorit. Telefonuvuzu güclə tapmışam. Necəsiz?

ƏBDÜL QAFARZADƏ (sakit). Nə olub?

TELEFONDA SƏS. Çto?

ƏBDÜL QAFARZADƏ (səbrlə). Nə olub, soruşuram?

TELEFONDA SƏS. Mama xəstələnib, dyadya Abdul.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Ciddidir vəziyyəti?

TELEFONDA SƏS. Çto?

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Soruşuram, ciddidir vəziyyəti. Ağırdır?

TELEFONDA SƏS. Hə ağırdır.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Balam, sənin anan yazıq sağlam adam idi...

TELEFONDA SƏS. Mənim anam yox e, dyadya Abdul, sənin arvadın... tvoya jena... Qaratel mama xəstələnib. Biz də gəlmişik bura. Sizin kvartiradan danışırım. Sevil, doç vaşa skazala, çtob ya pozvonil vam, a to ya, ne bespokoil bı vas. Ona oçen boitsya. Vot, sama padaşla. Qovorite...

Pauza.

Papa, tez gəl!.. (Ağlayır.) Bistro priyezjay!..

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Qorxma! Heç nə olmaz! Bu saat çıxıram! (Dəstəyi asıb tələsik

geyinməyə başlayır.)

ROZA. Çto sluçilos?

ƏBDÜL QAFARZADƏ (fikirli). Mən gedəsi oldum, Roza...

ROZA (təaccüblə). Hara?

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Bakıya

ROZA. Bakıdan dünən gecə gəlmişik ki?

ƏBDÜL QAFARZADƏ (təmkinlə). Vacib iş çıxdı...

ROZA. Nə vacib iş? (Onu yamsılayır.) "Vacib iş... vacib iş..." Bəs mən? Üç aydı deyirsən mənə ki, aparacam səni Moskvaya, bir həftə qalacam sənnən Moskvada! Bəs nə oldu?

ƏBDÜL QAFARZADƏ (səbrlə). Sən nə qədər istəyirsən, gəz-dolan burda. (Cibindən bir konvert çıxarıb mizin üstünə qoyur.) Ala.

ROZA. Bu nədir?

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Pul.

ROZA (qışqırır). Özün çıxıb gedirsən, mənə də pul verirən? Za usluqi? (Daha da bərkdən qışqırır) Yox!.. Mən kiməm bəyəm sənincün?

ƏBDÜL QAFARZADƏ (birdən-birə əsəbiləşərək Rozanın yaxasından yapışır). Sən bilmirsən kimsən? Hə? (Qızın yaxasını ovcunda bürmələyib sıxır.) Bilmirsən?!

ROZA (boğularaq qorxu içində). Burax... Bağışla...

ƏBDÜL QAFARZADƏ (eyni qəzəblə qızı itələyir). Qəhbə!.. (Öskürür.)

Roza yerə yığılır. Əbdül öskürə-öskürə sürətlə səhnədən çıxır.

İşiq sönür.

İ y i r m i a l t ı n c ı ş ə k i l

Ə b d ü l Q a f a r z a d ə, X o s r o v, k a t i b ə.

Bakı. Qəbristanlıq. Əbdül Qafarzadənin kabinetini və qəbul otağı.

Əbdül Qafarzadə kabinetdə oturub siqaret çəkir. Katibə qəbul otağında mizin arxasında əyləşib. Xosrov qəbul otağına girir.

KATİBƏ. Olmaz! Olmaz! Ağır xəstəsi var! Olmaz!

Xosrov məhəl qoymadan kabinetə girir.

ƏBDÜL QAFARZADƏ. Hə, kişi, yenə sənsən? Hələ basdurmamusuz ölüvüzü indiyə qədər? Nə oldu, sovet qanunları kömək eləmədi sənə?! Day, bir də qanunbazlıq etmiyəcəksən ki?!

Hə?.. Qanunundan dəm vurmağın axırı sırağa günki kimi olur! Gördün ki! Qanun, bax, o qəzetlərdə yazılan döyül e, başuva dönüm, burda mənəm qanun! Mən!

Xosrov birdən heyvani bir ehtirasla Əbdülün üstünə atılır. İki əli ilə onun boğazından yapışib boğmağa başlayır.

XOSROV. Bilirəm! Sənsən! Bütün müsibətləri başımıza açan sənsən! Məni sən Sibirə göndərmişdin! Məni öldürən də sənsən! O tonqalı sən qalamışdın! Sən taunsan! Taun!.. Taun!.. Taun!..

Səs-küyə katibə içəri qaçır, yumruğu ilə Xosrovu döyəcəlməyə başlayır.

KATİBƏ (onu döyəcəlməyə-döyəcəlməyə). Burax onu! Burax! Burax, neqodyay!

XOSROV. Sən taunsan! Taun!.. Taun!.. Taunsan sən! Taun!.. Taun!..

Əbdül Qafarzadə güclə yaxasını ondan yaxa qurtarır. Yumuruğu ilə Xosrovu vurur. Xosrov səndəleyir.

XOSROV. Taun!.. Taun!.. (Qışqıra-qışqıra qaçıb səhnədən çıxır.) Taun!.. Taun!.. Taun!..

Əbdül Qafarzadə ösgürməyə başlayır və öskürəyi get-gedə bərkiyir. Sonra qusmağa başlayır.

KATİBƏ (qorxu içində). Vaxsey!.. Kişi qan qusur!..

İşıq sönür.

E P İ L O Q

I Q a d ı n, II Q a d ı n, III Q a d ı n, IY Q a d ı n, Y Q a -
d ı n, M o l l a Ə s ə d u l l a, B a l a n i y a z, X o s r o v, M ü ə l l i f v ə b a ş q a l a r ı.

Bakı. Qəbiristanlıq. Xədicə arvadın dəfni. Xosrov, Molla, Balaniyaz və digər məhəllə camaatı mərhumu son mənzilə yola salır.

I QADIN. Vay, vay, vay, bura lap mikrorayondur ki...

II QADIN. Yazıq Xədicə arvad...

III QADIN. Nə olub ki, bura...

IV QADIN. Qəbristanlıqdır da...

V QADIN. Bura ki, bu qədər məxluq basdırıblar... Adam deyillər bunlar?! İnkubator kimi daşları düzüblər...

MOLLA ƏSƏDULLA (bərkdən). Əslində, müsəlmançılıqda, qəbrin üstü gərək torpaqla bərabər olsun. Qəbir, gərək torpağa qarışsın. Müsəlman qəbri, gərək torpaqdan seçilməsin...

II QADIN. "Tülkü Gəldi Qəbiristanlığında" qəbirlərin üstündə mərmərdən imarətlər tikirlər!..

MOLLA ƏSƏDULLA (bərkdən). O təm-təraq ki, indi edirlər, o sonraların işidir. Əvvəllər belə şeylər olmayıb! Müqəddəs bir şəxs öldü, ya bir alimi-ülləmə köçərdi dünyadan, ona məqbərə tikərdilər, vəssalam! İndi müqəddəslik yoxdur day! Kimin pulu var, məqbərə də onundur. ("Quran"dan oxuyur.)

BALANİYAZ (Xosrova). Kişi, sən də get, əl-əlbət, özünə başqa bir yer tap. Sabahdan çıx anamın evindən! Satacayam evi, əl-əlbət, uje müştəri tapmışam.

Mollanın avazı eşidilir.

MÜƏLLİF. Nə vaxtsa, Xosrov müəllim də öləcək və yəqin ki, o da burada dəfn olunacaq. Əlbəttə, əgər morqda sahibsiz qalıb anatamların əlinə keçməsə, sümükləri çıxarılıb, təbabəti öyrənən gələcək həkimlər üçün dərs vəsaitinə çevrilməsə, yəqin ki, elə belə də olacaq. Amma kim bilir? Yer üzündə Xosrov müəllimin ki, heç kimi yoxdur... Xosrov müəllim öləcəkdi... Mənalımı, mənasızımı... çox güman ki, mənasız, uzun bir ömür sona yetəcəkdi... Amma, o biri dünyada Xosrov müəllimin ruhu altı yaşlı Cəfərlə, dörd yaşlı Aslanla, iki yaşlı Azərlə görüşəcəkdi... Başqa cür ola bilməzdi... Əgər o görüş olmayacağısa, o dünyada cənnət və cəhənnəm yoxdursa, heç kim cəhənnəm odunda yanıb öz cəzasını almayacağısa, onda bu dünyada yaşamağın mənası nədir?! Allah belə mənasız bir şeyi yaratmazdı!.. "Ey iman gətirənlər! Səbr və ibadət etməklə Allahdan kömək diləyin! Çünki, Allah səbr edənləridir, onların dostudur." Elçin. "Taun yaşayır". Bir həyatın xronikası.

İşıq sönür.

S O N